ڪي ماڻهو تاريخ

ٺين ٿا......

ليکڪ: جامي چانڊيو

محترم رسول بخش پليجي صاحب جي ڪتاب
”سياسي ادب“ جي پهرين جلد جو مهاڳ

★

سنڌي عوامي برقي ــ ڪتاب
Sindhi Awami e-Books

★★★

اها اپريل 1997ع جي هڪ شام جي ڳالهه آهي، حيدرآباد ۾ گهر وينو هوس تہ پليجي صاحب جو ملازم هڪ چِٺي ڪٺي آيو، جنهن ۾ لکيل هو تہ، ”ڪچهريءَ لاءِ دل ٿي چوي، يا مون وٽ اچ يا تو وٽ آئون ٿو اچان.“ مون کيس جواب ۾ لکي موڪليو تہ، ”مان پاڻ ٿو اچان.“ پليجي صاحب سان ڪچهري ائين آهي جڻ ماڻهو اڻ ڪتابن جا پڙهي اچي ۽ اتساهہ جي سر چشمن مان سيراب ٿي اچي. پليجي صاحب سان طويل علمي، ادبي، سياسي ۽ ذاتي ڪچهريون تہ هونئن بہ منهنجي لاءِ معمول جي ڳالهہ هئي پر اها شام گهڻن حوالن سان ڏاڍي عجيب ۽ فيصلائتي ثابت ٿي. سنڌ، پاڪستان ۽ عوامي تحريڪ سان لاڳاپيل بنيادي سوالن تي نهايت گهرائيءَ سان ۽ کليل نموني ڳالهايوسون. ان زماني ۾ ڪيترن ئي معاملن بابت جزوي طرح مون ساڻس اختلاف بہ رکيو ٿي ۽ انهن سوالن تي بہ ڏاڍي لاڀائتي ڪچهري ٿي. جيئن لطيف کي پڙهڻ سان ماڻهو هر دفعي ان کي نئين سر سمجهندو ۽ دريافت ڪندو آهي، تيئن پليجي صاحب سان بہ طويل گفتگوءَ ڪانپوءِ هميشہ ماڻهو هن کي نئين سر سمجهندو آهي، ان شام مون کيس جڻ تہ نئين سر دريافت ڪيو. ڪيترن معاملن بابت ماڻهو عوامي سطح تي کليل نموني سان نہ ٿو ڳالهائي سگهي، پر روبرو ڳالهائي سگهي ٿو ۽ اسان ڳالهايو. انهن ڏينهن ۾ پليجي صاحب جي صحت اڪثر خراب رهندي هئي، سو حقيقت اها آهي تہ مون کي دل ۾ هڪ عجيب خوف جو احساس ٿيڻ لڳو تہ موت اڻٽر حقيقت آهي، جي سياڻي اوچتو هن تي اها گهڙي اچي وجي تہ ان اٿاهہ، علم، ڏاهپ ۽ همہ گير تجربي جو ڇا ٿيندو، جنهن جو پنج سيڪڙو بہ هن اجا لکي رڪارڊ تي ناهي آندو. هن جو مون سان رشتو هڪ استاد ۽ اڳواڻ وارو تہ هو ۽ آهي پر اسان جو هڪ تعلق بيحد پنهنجائپ واري حجائتي دوستيءَ وارو بہ آهي. آئون هن کي ڏکي ڪان ڏکي ڳالهہ بہ سامهون چئي سگهندو آهيان، سو اُنَ شام بہ مون پنهنجي خوف جو احساس ساڻس شيئر ڪيو. هڪ لمحي لاءِ کيس بہ منهنجي

سوال سوچڻ تي مجبور ڪيو. ڏکي خاموشيءَ ڪانپوءِ هن جو جواب سوال ڪان وڌيڪ عجيب هو. چئي: ”جي ائين ٿيو ته ان علمي، ادبي ۽ فڪري نقصان جو ذميوار توهان هوندين!“ ڳالهه ته هن هڪ جملي ۾ ڪئي پر مون کي لڳو ته ڪو غير معمولي بارُ منهنجي ”ڪلهن“ تي رکجي چڪو آهي، جنهن کي مڙس ماڻهو تي ڪٽڻ ڪانسواءِ ٻي ڪا به واهه نه هئي، ٻئي ڏينهن پليجي صاحب جو سکر هاءِ ڪورٽ ۾ مرڊر ڪيس رکيل هو، سو وري گڏجي نڪتاسون. سموري سفر ۾ گهٽي ياڳي سوال ۽ ذڪر ساڳيو ئي هو. رات جو هوٽل الحبيب ۾ ترسياسون. سڄي رات اتي به ساڳيو موضوع ڪچهريءَ جو محور رهيو. اوچتو مون کي هڪ خيال ذهن ۾ آيو ۽ مون ساڻس هڪدم شيئر ڪيو. جيستائين توهان ڪان رهيل شيون لکرائجن، تيسين ڇو نه توهانجون سموريون ڇپيل ۽ لکيل لکڻيون هڪ هنڌ گڏ ڪري Collected works of Rasool Bux Palijo جي صورت ۾ شايع ڪجن؟ موٽ ۾ هن جي چپن تي هڪ هائوڪار جهڙي معنيٰ خيز مرڪ هئي ۽ چڻ ته اها مرڪ هن رٿا جو بنياد هئي. سو هن سموري رٿا جو ڪريڊٽ ان ڪچهريءَ ۽ سفر ۾ بار بار اٿيل ان سوال ڏانهن وڃي ٿو.

تاريخ ۾ فرد جو ڪردار زمانن ڪان بحث جو موضوع رهيو آهي. جيتوڻيڪ تاريخ کي معروضي حالتون ئي اڳتي وڌائين ٿيون پر ان جي رفتار کي ڊِرو ۽ غير معمولي طرح تيز ڪرڻ ۾ املهه ڏاهن، عالمن، اديبن، شاعرن، فنڪارن، اڳواڻن، سائنسدانن، فيلسوفن ۽ سورمن جي ڪردار کي ڪنهن طور به نظر انداز نه ٿو ڪري سگهجي. معروضي حالتون اهڙن فردن کي پيدا ڪن ٿيون ۽ موٽ ۾ اهڙا ”فرد“ تاريخ جون ڌارائون تبديل ڪن ٿا.

ڪي ماڻهو تاريخ ٿين ٿا،
گهايل ڌرتي جي سيني جي
اهڙي گهري چيخ ٿين ٿا،
جا هر ڪنهن کي جاڳائي ٿي،
۽ دنيا کي بدلائي ٿي.

(اياز)

رسول بخش پليجو بہ سنڌ جي تاريخ جو هڪ اهڙو يگانو ”فرد“ آهي، جنهن نہ رڳو پنهنجي هم عصر دور تي پنهنجي ڏاهپ، علم، فن، عمل ۽ مسلسل جدوجهد سان غير معمولي اثر وڌا آهن، پر پاڻ بہ جڻ تاريخ بڻجي چڪو آهي.

اها منهنجي خوشبختي چئبي جو مان هن جي بنهہ ويجهن ساٿين ۾ شامل رهيو آهيان. مون نہ رڳو علم سان عشق ڪندڙ هڪ شاگرد ۽ جدوجهد جي سفر جي هڪ ڪارڪن ۽ ساٿيءَ جي حيثيت ۾ هن کان بيحد سکيو آهي پر هڪ سبجيڪٽ طور هن کي ويجهڙائيءَ کان ڏٺو، پرکيو ۽ سمجهڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. علم ۽ ادراڪ جي سٽن سمونڊن جي هن ”کيڙائو“ ۽ جدوجهد جي سونهين توڙي سائنسدان سان زندگيءَ جا اٺويهہ سال گڏ گذارڻ مون لاءِ هڪ اهڙو ڀاڳ آهي، جنهن تي جيترو بہ فخر ڪجي، اهو گهٽ آهي. رسول بخش پليجي جي زندگيءَ جا انيڪ رنگ ۽ روپ آهن پر انهن سمورن رنگن جو روح هڪ ئي آهي. انقلاب! رڳو سنڌ جي پورهيت عوام لاءِ نہ پر سموري انسان ذات لاءِ، سموري ڌرتيءَ لاءِ ۽ دنيا جي سموري پورهيت مظلوم عوام ۽ مظلوم قومن لاءِ، هو پنهنجي فڪري سرشت ۾ هڪ بين القواميت پسند عالم، انقلابي ۽ تخليقڪار آهي.

هن جي گهڻ پاسائين شخصيت جو هر پاسو ايڏو وڏو آهي جو ان تي باقاعده ۽ ايمانداريءَ سان علمي تحقيق ٿيڻ گهرجي. سنڌي ادب ۾ تحقيق فڪري ۽ علمي طور اجا بانبڙا پئي پائي. تحقيق جي خيال کان وڏن موضوعن کي هٿ ۾ کڻڻ جي روايت اجا سنڌي ادب ۾ ايترو اسري نہ سگهي آهي. لطيف، سچل، حيدر بخش جتوئي، جي ايم سيد، ذوالفقار علي ڀٽي، محمد ابراهيم جويي، شيخ اياز، بخاريءَ ۽ رسول بخش پليجي جي علمي، فڪري، سياسي ۽ ادبي پاسن جهڙي سماجي ڪارج تي سائنسي انداز سان ۽ پرک جي لحاظ کان تحقيق ڪٿي ڪئي وئي آهي؟ سنڌي ادب ۾ تحقيق جو اهو بالغ دور اجا اچڻو آهي. هن ڪتاب جي رٿا تي عمل لڳ ڀڳ ٽن سالن ۾ مڪمل ٿيو ۽ جڏهن ڪتاب مڪمل ٿيو تہ پليجي صاحب خواهش ڏيکاري تہ ان جو مهاڳ بہ مان لکان. رسول بخش پليجي جي ڪتاب تي مهاڳ ڪير نہ لکي ها؟ هو جنهن کي بہ چوي ها، اهو اها آچ پنهنجي قلم جي اکين تي رکي ها پر هن اهو اعزاز بہ مون کي بخشيو. حقيقت اها آهي تہ هن ڪتاب جي اشاعت ۾ گهڻي دير جو

هڪ سبب اهو مهاڳ بہ هو. رسول بخش پليجي جهڙي يگاني عالم، مفڪر ۽ اڳواڻ جي زندگيءَ جي ڪارنامن، علم ۽ عمل تي ماڻهو هڪ مهاڳ ۾ ڇا لکي ڇا لکي؟ اهو تہ گهٽ ۾ گهٽ هڪ پي ايچ ڊيءَ جو موضوع آهي ۽ اها پي ايچ ڊي بہ اسان وارن ”ادبي ماسترن“ جي معيار جي نہ پر تحقيق جي عالمي معيارن موجب. مون کي اميد آهي تہ سياڻي سنڌي ادب جو ڪو نہ ڪو سنجيده محقق ان موضوع تي ڪم ڪندو. اهڙي تحقيق جي گهرج تحقيق جو موضوع بڻجندڙ فردن کي نہ پر سنڌن عوام، سماج، قوم ۽ مجموعي طور سموري انسانذات کي هوندي آهي.

هي مهاڳ رڳو ان آئيندي جي تحقيق جي بنيادي نقطن ۽ موضوعن کي واضح ڪري ٿو. اجا بہ ائين سمجهڻ گهرجي تہ هيءُ مهاڳ ان مستقبل جي تحقيق جو هڪ خاڪو آهي، جنهن کي بنيادي سمجهي اڳتي وڌي سگهجي ٿو.

حليم بروهيءَ هڪ ڀيري لکيو هو تہ قدرت ڪنهن شخص تي ڏمربي آهي تہ ان کي گهٽيون صلاحيتون ڏئي ڇڏيندي آهي، پر حقيقت اها بہ آهي تہ قدرت ڪنهن قوم تي مهربان ٿيندي آهي تہ ان جي ڪک مان اڻ ڳڻين صلاحيتن ۽ قوتن جي مالڪ ڏاهن ۽ سورمن کي پيدا ڪندي آهي. رسول بخش پليجو بہ ان ئي ساٿ جو سرواڻ ۽ سونهون آهي، هن جي شخصيت ايڏي تہ گهڻ پا سائين ۽ هر پاسي کان پرپور آهي، جو ماڻهو هن کي ڪنهن بہ هڪ خاني ۾ فٽ نہ ٿو ڪري سگهي، ماڻهو اهو تعين نہ ٿو ڪري سگهي، تہ هو بنيادي طور اسڪالر، مفڪر ۽ سماجي سائنسدان آهي يا سياسي اڳواڻ، بنيادي طور اديب ۽ آرٽسٽ يا هڪ پيشور انقلابي ۽ ڪميٽيڊ ڪارڪن؟ پاليسي ساز، حڪمت عملين جو ماهر ۽ تنظيم ساز آهي يا ڪو فوجي جرنيل جيڪو غلط جاءِ تي پيدا ٿيو؟ منهنجي خيال ۾ ان Diversity جو تعين ”يا“ جي سوال سان نہ ٿو ڪري سگهجي، هُو اهو سڀ آهي. هِي هُن جي شخصيت ۽ روح جا سڀ رنگ آهن. رسول بخش پليجو علمي، فڪري، سياسي، ادبي ۽ سماجي طور هڪ رنگو گل ناهي، پر عالمي ڏاهپ، علم، عمل ۽ جدوجهد جي آسمان جي پس منظر ۾ اپريل هڪ اندلٺ آهي، جنهن جي سچاڻپ ڪنهن هڪ رنگ سان ٿي نہ ٿي سگهي. سو اڄو تہ هن دور جي هن يگاني انسان جي علمي، فڪري، سياسي، ادبي، تخليقي ۽ سماجي ڪارنامن تي هڪ پارڪو نظر وجهون.

(1) رسول بخش پليجي جا علمي ۽ فڪري ڪارناما:

رسول بخش پليجو بنيادي طور ھڪ ڏاھو اسڪالر ۽ سائنسي سياسي مفڪر آھي. جيئن ھن جي زندگيءَ، جستجو، پورھيي ۽ عمل جو دائرو وسيع آھي، تيئن ھن جو علمي دائرو بہ ڪيترن ئي شعبن تائين ڦھليل آھي. فلسفو، ادب، تاريخ، مذھب، سماجي سائنسون، فن، سياست، سائنس، قانون، جنگيون ۽ جنگي حڪمت عمليون، سماجي نظام ۽ انھن جي تاريخ، مارڪسزم نديو ڪنڊ ۽ سنڌ ھن جا پسند جا موضوع ئي نہ پر اھڙا شعبا آھن جن تي ھن ڪي عبور حاصل آھي. ايترن گھڻن، مختلف توڙي متضاد شعبن جي ھم آھنگي ڪنھن ھڪ اسڪالر وٽ ملڻ سچ پچ تہ ڪنھن علمي معجزي ڪان گھٽ ناھي ۽ اھو بہ ان ماڻھوءَ وٽ جيڪو رڳو اسڪالر ناھي پر پورھيت، ڪارڪن، سياسي اڳواڻ ۽ عمل جي ميدان جو مجاھد آھي. انھن سمورن شعبن ۽ موضوعن ڪي رسول بخش پليجي سنڌ ۾ نئين سر متعارف ڪرايو ۽ رڳو نئين سر نہ پر نئين انداز، رويي، فڪر ۽ بنياد تي متعارف ڪرايو. ھڪ Original Thinker جي بنيادي خوبي ئي اھا ھوندي آھي. جي رڳو موجود ڪتابن ڪي اندر ۾ ئي اوتڻو آھي تہ پوءِ ڪتابن ڪي سنڀالڻ جي ۽ گڏ ڪرڻ جي Capacity تہ لائبريرين ۾ وڌيڪ ھوندي آھي، نِبار ڏاھن ۽ اسڪالرن جو ڪم رڳو پنھنجو اندر ڪتاب گڏ ڪرڻ نہ ھوندو آھي پر علم ڪي تخليقي ذھن ۽ رويي سان حاصل ڪري، ان ڪي پنھنجي ڏاھپ جي مٽيءَ سان ٻيھر ڳوھي علم ڪي ڏاھپ ۽ ادارڪ جي منزل تائين رسائڻ ھوندو آھي. رسول بخش پليجو جڏھن لکندو ۽ ڳالھائيندو آھي تہ ھو ڪتاب نہ اوڳاڇيندو آھي، گھڻن جيان غير ھضم اڪرن جون الٽيون نہ ڪندو آھي، نوان تصور، ڏاھپ جا رنگ، علمي رويا ۽ تخليقي قدر ۽ زندگيءَ جا ڍنگ تخليق ڪندو آھي. پنھنجي سموري سوچ، رويي، جدوجھد، ڏاھپ ۽ زندگيءَ ۾ ھو ھڪ نِبار تخليقڪار نظر ايندو، اھا ئي ھن جي ذات جي انفراديت آھي.

مارڪسزم ڪي نئين انداز سان متعارف ڪرائڻ:

رسول بخش پليجو فڪري طور مارڪسٽ آھي، پر ھو نظرياتي ميڪانڪيت جو شڪار نہ ٿيو. ھڪ اوريجنل مفڪر جيان ھن مارڪسي فڪر ڪي ٽين دنيا، پاڪستان ۽ سنڌ جي مخصوص سياسي، سماجي ۽ ثقافتي حالتن

پٺاندڙ تخليقي ۽ عوامي انداز سان پيش ڪيو. اسان وٽ ڪابي ڌر جا روايتي اڳواڻ رڳو پاڻ ئي هن ديس جي عوام لاءِ اوپرا نه هئا پر هنن جنهن رويي ۽ انداز سان مارڪسزم کي هتي متعارف ڪرايو، ان رويي هن نظريي کي به عوام لاءِ اوپرو ڪري ڇڏيو. ڪابي ڌر جا روايتي ”ڪامريڊ“ بورجوا، پرولتاريت، پرولتاري ڊڪٽيٽر شپ، پيٽي بورجوا، "Haves and haves not" جي ٻوليءَ کان گهڻ ڳالهائيندا نه هئا، هتي پورهيتن جي گهڻائي هاري هئا، پر هنن جو سڄو زور پرولتاري مزدورن تي هو. ماسڪو ۾ برف پوندي هئي ته هي هتي ڪوٽ پائڻ شروع ڪندا هئا. عوام ۾ هينين سطح تي ڪڏهن نه ويا، وڏيون عوامي جدوجهدون عوام جي ساٿ سان نه ڪڏهن هلايائون ۽ نه ان ۾ سرگرم حصو ورتائون، مطلب ته هڪڙو مصنوعي، فيشني، ڪاغذي ۽ اوپرو سياسي ۽ نظرياتي ڪلچر جو ماحول جوڙيائون جنهن کي هنن مارڪسزم جي سياست تي ڪونيو. حد ته اها هئي ته حيدر بخش جتوئيءَ جهڙي يگاني پورهيت اڳواڻ کي به آخر تائين ڪنهن ”اداري“ ۾ ميمبر ڪري نه ڪنيائون. ان جي ڀيٽ ۾ رسول بخش پليجي، مارڪسزم کي تخليقي ۽ عوامي انداز سان جڻ ته هڪ مقامي فڪر ڪري پيش ڪيو. هن جي سمورين لکڻين ۽ تقريرن توڙي ليڪچرن ۾ توهان کي اوپري ٻولي، اوپرا رويا، اوپريون تشريحون ۽ تاويلون نه ملنديون. هن مارڪسي نظريي کي اهڙي سولي ۽ تخليقي انداز ۾ پيش ڪيو جو ان کي هڪ عام هاري به سمجهي سگهيو تي ۽ جنهن جنهن تائين اها ڳالهه پهتي، هن اها ڳالهه سمجهي.

مارڪسزم جي جيڪا ۽ جهڙي تشريح رسول بخش پليجي پيش ڪئي، اها رڳو سنڌ ۽ پاڪستان لاءِ ئي نه پر سڄي تين دنيا لاءِ اوتري ئي نهڪندڙ ۽ اهميت واري آهي. هن رڳو ڪارخانن جي مزدورن تي زور ڏيڻ بجاءِ عوام جي اڪثريتي پورهيت حصي يعني هارين سميت سمورن پورهيتن ۽ عوام جي گڏيل طبقاتي ۽ عوامي جمهوري جدوجهد جي ڳالهه ڪئي.

* قومي، طبقاتي، جمهوري، انقلابي ۽ سامراج دشمن جدوجهد کي گڏي هلائڻ جو تصور:

رسول بخش پليجي کان اڳ به سنڌ ۾ روشن خيال سياست جون ڌارائون هيون. ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي. بيشڪ سنڌ جي سياسي تاريخ جو هڪ غير معمولي ۽ املهه ڪردار آهي. ۽ هو ئنهن کان چوٽيءَ تائين ترقي پسند مفڪر ۽

اڳواڻ هو پر هن جي سياست جو گهڻو زور طبقاتي سوال تي هو ۽ سندس سنڌي هاري ڪميٽي ان جو مظهر هئي. سائين جي ايم سيد طبقاتي ۽ جمهوري سوالن کي گهڻي اهميت نہ ٿي ڏني، هن جو گهڻو ۽ سڄو زور قومي سوال تي هو پر ان ڏانهن بہ هن جو رويو عوامي جدوجهد تي ايمان وارو نہ پر وڏيرڪو ۽ توڪل تي هلڻ وارو هو. ٽئين طرف ذوالفقار علي ڀٽي طبقاتي ۽ قومي سوالن کي علمي طور اهميت ڏيڻ بجاءِ صرف Status Quo جي مطيع جمهوري سوال کي ڪنيو، قومي ۽ طبقاتي سوالن کان سواءِ جمهوريت جو تصور هڪ خوبصورت خود فريبيءَ کان سواءِ ٻيو ڪجهہ بہ ناهي. جڏهن تہ اسان جي روايتي ۽ اوپري ڪاٻيءَ ڌر جو گهڻو زور سامراج دشمنيءَ تي هو. هتي جي قومي ۽ جمهوري سوالن کي هنن صرف ”بورجوا طبقي“ جي مفادن جي پاسداري تي سمجهيو. عوام جي اڪثريتي پورهيت حصي يعني هارين ۽ مظلوم قومن جي مفادن جو سوال هنن لاءِ وڏيرن جي مفادن جي پورائي جي برابر هو. رسول بخش پليجي فڪري طور سياست جي انهن سمورن ڌارائن کي هڪ نہ نئين انداز سان ڏٺو ۽ ڪنيو ۽ ٻيو تہ انهن وچ ۾ فڪري ۽ معروفي رشتي ۽ لاڳاپي کي وڏي سائنسي توازن ۽ فڪري هنرمنديءَ سان واضح ڪيو. سندس ڪتاب ”صبح ٿيندو“ اهڙي ئي متوازن ۽ دورانديش فڪر جو ترجمان آهي، يعني سادن لفظن ۾ چئي سگهجي ٿو تہ هن قومي، طبقاتي، جمهوري ۽ سامراج دشمن سوالن کي گڏي ۽ توازن سان ڪنيو، چاڪاڻ تہ انهن جا سبب ۽ محرڪ بہ ساڳيا هئا ۽ آهن تہ حل بہ هڪ ٻئي تي مدار رکندڙ آهن. دعوىٰ سان چئي سگهجي ٿو تہ اهو فڪري توازن سياسي ميدان ۾ پاڪستان اندر ورلي ڪٿي نظر ايندو. رسول بخش پليجو رڳو مقامي طرح نہ پر حقيقت ۾ پنهنجي هم عصر دور جو ٽين دنيا جي مظلوم طبقن ۽ قومن جي جدوجهد جو سماجي سائنسدان ۽ نظريہ دان آهي. جيئن لطيف هڪ عالمگير شاعر ۽ مفڪر آهي، پر مخصوص حالتن ۽ سببن ڪري دنيا هن جي فن ۽ فڪر کان گهربل لاڀ حاصل نہ ڪري سگهي آهي، تيئن رسول بخش پليجي جهڙن مفڪرن سان بہ اها ساڳي صورتحال لاڳو آهي. هن ڪي موقعا هجن ها ۽ حالتون هن کي اجازت ڏين ها تہ هن کي ٽين دنيا جي مظلوم طبقن ۽ قومن جي جدوجهد جو هڪ اول درجي جو نظريہ دان ۽ مفڪر سمجهيو ۽ مڃيو وڃي ها. ڊاڪٽر اقبال احمد کي اهڙي حيثيت حاصل هئي ۽ مان هن جو بيحد احترام ڪندو آهيان، پر جيڪڏهن هن جي ڀيٽ رسول بخش پليجي سان ڪجي تہ مون کي علمي ۽ فڪري طور

رسول بخش پليجي جو پاسو وڏيڪ ڳرو نظر اچي ٿو. جڏهن تہ ڊاڪٽر اقبال احمد جي عمر رڳو ڪتابن ۽ فڪري تعليم ۾ گذري پر رسول بخش پليجي جي حياتيءَ جو وڏو حصو جدوجهدن، عمل جي ميدانن ۽ جيلن ۾ گذريو آهي. جيتوڻيڪ پليجي صاحب دنيا جي انيڪ وڏين يونيورسٽين ۾ عالمي سطح جا ليڪچر ڏنا آهن پر ان جي باوجود مخصوص مقامي، تنظيمي، سياسي، معاشي، مجبورين توڙي ترجيحن سبب هو جنهن سطح جو اسڪالر آهي، اوترو وقت عالمي سطح تي ڏئي نہ سگهيو.

*نظرياتي مهم جوئيءَ کان پاسو ڪرڻ:

رسول بخش پليجي جو منهجي نظر ۾ هڪ وڏو فڪري ڪارنامو، هن جو نظرياتي ميڪانڪيت کان بچڻ ۽ نظرين کي تخليقي ۽ حقيقت پسنديءَ سان پيش ڪرڻ آهي. مثال طور ترقي پسند دنيا ۾ علمي ٽرڙائپ جو مظاهرو ڪندي مذهبن کي سادگيءَ سان رد ڪيو ويندو آهي ۽ مذهبن خلاف عوامي سطح تي ڳالهائڻ کي ترقي پسنديءَ جي علامت سمجهيو ويندو آهي. مون رسول بخش پليجي کي ڪڏهن بہ مذهبن بابت غير سنجيدگيءَ سان ڳالهائيندي نہ ڏٺو آهي. هو سدائين مذهبن کي انسان جي شعوري اوسر ۽ سماجي ارتقا جا هڪڙا ڏاڪا ۽ انهن ڏاڪن جي نسبت سان عقيدن جا نظام سمجهندو آهي، جن ڪانسواءِ انسان هن اجوڪي دور ۽ ڏاڪي کي رسي نہ سگهي ها. مذهبي اعتبار کان نہ پر تاريخي اعتبار کان هو حضرت محمدﷺ کي انساني تاريخ جو عظيم ترين انسان قرار ڏيندو آهي. حضرت محمدﷺ جي زندگيءَ ۽ ڪارنامن تي هن جا ليڪچر رڪارڊ تي آهن. مذهبن جي تاريخ، عقيدن جي نظامن (Belief Systems) جي تاريخ ۽ خاص طور اسلام جي تاريخ هن جا خاص پسند جا موضوع رهيا آهن، جن تي هن کي عبور حاصل رهيو آهي. ساڳيءَ طرح هو انقلاب جي ميڪانڪي تصور جو بہ قائل ناهي. انقلاب هن لاءِ اها بنيادي فڪري، ثقافتي، علمي، سياسي، سماجي، اقتصادي ۽ اسٽرڪچرل تبديلي آهي، جيڪا مظلوم طبقن ۽ قومن کي طبقاتي ۽ سامراجي نظام جي Status Quo مان ڪڍي ٿي ۽ اها مسلسل جدوجهد ۽ مرحلن ۽ Processes ذريعي اچي ٿي. هن لاءِ انقلاب جو مطلب هڪ نئون انسان ۽ هڪ نئون سماج تخليق ۽ تعمير ڪرڻ آهي: هن لاءِ انقلاب ڪنهن مخصوص ڏاڪي جو نہ پر مسلسل تبديليءَ جي عمل جو نالو آهي.

سائنسي شعور ۽ ادراڪ جي بنياد تي مستقبل جون اڳڪٿيون ڪرڻ:

ڏاهپ ۽ ادراڪ، علم ۽ اعلیٰ درجي جي سمجهه جي امتزاج جو نتيجو به آهن، ان جي پيداوار به آهن ۽ ان جا مثيان ڏاڪا به آهن. فلسفي جي هڪ شاخ Theory of Knowledge (علم العلم) انهن پيچيدگين کي سمجهڻ ۽ سمجهائڻ جو علم آهي. علم تجربن جي اپٽار جو نتيجو آهي، جڏهن ته ادراڪ علم ۽ تجربي جي بنياد تي مستقبل جي امڪاني حالتن کي ڏسڻ، محسوس ڪرڻ، سمجهڻ ۽ سمجهائڻ جو نالو آهي. دنيا جا سمورا ڏاها پنهنجي غير معمولي علم ۽ ادراڪ جي بنياد تي پنهنجي مخصوص شعبن اندر مستقبل جي پيچيدگين کي ڏسي ۽ محسوس ڪري سگهندا هئا ۽ آهن. بين لفظن ۾ هو امڪانن جي سائنس جا ڄاڻو ٿي نه پر ادراڪ رکندڙ پڻ هوندا آهن.

رسول بخش پليجي جون گذريل 40 سالن کان لکڻيون پڙهجن يا ليڪچر ۽ تقريرون ٻڌجن ته اهاڳالهه نهايت چٽائيءَ سان محسوس ڪري سگهجي ٿي ته هن هر دور ۾ مستقبل جي امڪاني پاسن کي ايڊريس ڪيو آهي، جيڪو ٿي ڪنهن ڏاهي جو اصل ڪم هوندو آهي. هن فڪري، ادبي ۽ سياسي طور جيڪي تجزيا مختلف دورن ۾ ڪيا، اهي اڳتي هلي گهڻي ڀاڱي درست ثابت ٿيا. مثال طور هن جو مضمون ”سيد ۽ ڀٽو“ وري پڙهي ڏسجي ته معلوم ٿيندو ته هن ڀٽي جي واٽ، رويي ۽ سياست جو جيئن چيد ڪيو، پوءِ جي حالتن ان کي بلڪل درست ثابت ڪيو. هن جيل جي ڊائريءَ ۾ اياز بابت لکيو ته اياز جي بي پناهه فن جي نرگسيت ۾ هن جا فڪري جهول لڪي ٿا وڃن پر جي اياز ڪڏهن به نثر ۾ لکيو ته هن جا اهي جهول پڌرا ٿي پوندا. يا هن اياز لاءِ جيل جي ڊائريءَ ۾ لکيو ته اياز جو مطالعو وسيع آهي، پر گهرو نه آهي. واقعي جڏهن اياز نثر ۾ لکيو ته اهي ٻئي ڳالهيون سورنهن آنا درست ثابت ٿيون. هن ٽي ڏهاڪا اڳ چيو ته سنڌ جي تعليم نام نهاد قومپرست شاگرد سياست جي آڙ ۾ شعوري طرح ۽ هڪ سازش طور تباهه ڪئي پئي وڃي. حالانڪ ان دور ۾ ائين چوڻ نهايت ڏکي ڳالهه هئي پر اڄ وقت ثابت ڪيو ته ان ڳالهه ۾ ڪيترو نه آئيندي جو ادراڪ ۽ فهم هو. پارٽيءَ جي حوالي سان پنجاب جي حڪمران طبقي جون نيتون ۽ نگاهون هن 20 سال اڳ پروڙي ورتيون هيون. اڄ حقيقت اسان جي سامهون آهي. هن پنهنجي وقت ۾ اوير

پاڪستان جي حوالي سان وس ڪيا تہ اهو الڳ نہ ٿئي. پٺتي صاحب سان خاص طور وجي مليو پر ظاهر آهي تہ ڳالهہ هن جي وس کان ٻاهر هئي. هن جا ان زماني ۾ تحريڪ ۾ لکيل اداريا وري پڙهجن تہ محسوس ۽ معلوم ٿيندو تہ هن چو اوير پاڪستان جو اسان سان گڏ هئڻ ضروري ٿي سمجهيو؟ اڄ پاڪستان ۾ سموريون مظلوم قومون ۽ عوام پنجاب جي ڪوتاهہ نظر ۽ بيرحم حڪمران طبقي جي سفاڪيءَ جي ور چڙهي ويون آهن. اهو سڀ ڪجهہ اوير پاڪستان جي الڳ ٿيڻ جو منطقي نتيجو آهي. 1973 جي آئين بابت هن جيڪي اڳڪٿيون ڪيون، اهي وري پڙهڻ گهرجن. هن اَسِيءَ جي ڏهاڪي جي شروع ۾ ئي عالمي ڪميونسٽ تحريڪ جي بحران تي لکيو ۽ جيڪي نتيجا ڪڍيا، اهي وري پڙهڻ گهرجن. اهو دراصل هن جي علمي بصيرت ۽ سائنسي ڏاهپ جو نتيجو هو، جو هو هر زماني ۾ پنهنجي وقت ۽ حالتن جي نبض تي هٿ رکندو آيو آهي ۽ هر وقت عوام کي مستقبل جي خطرن کان آگاهہ ڪندو آيو آهي.

سياست کي علم، ادب ۽ فن سان ڳنڍڻ:

هڪ اسڪالر ۽ مفڪر جي حيثيت ۾ رسول بخش پليجي جي سياست بابت تصور، رويا، قدر ۽ خواب ئي پنهنجي منفرد نوعيت جا رهيا آهن. جيتوڻيڪ اها روايت هن کان اڳ بہ هئي. حيدر بخش جتوئي ۽ جي ايم سيد انيڪ ڪتابن جا مصنف هئا پر رسول بخش پليجو ان روايت کي اجا اڳتي وٺي ويو. هن جي سڄي ڄمار سياست کي علم ۽ ادب سان ڳنڍڻ ۾ گذري آهي. هن جا سمورا ڪتاب ان رويي جا عڪاس آهن. هو پاڻ بہ سياست کي علم، ادب توڙي فن سان ڳنڍيندڙ هڪ پُلِ جو نالو آهي. هن جي سڄي ڄمار اها پل تعمير ڪندي ۽ ان جو بچاءُ ڪندي گذري آهي. ماڻهو هن کي سياست، علم ۽ ادب جي شعبن ۾ ورهايل شخص سڏيندا آهن، پر هو سياست، علم ۽ ادب جي بظاهر ورهايل شعبن کي ڳنڍيندڙ شخص بہ تہ آهي. ڇا اهو ڪو معمولي ڪارنامو آهي؟ اهو بہ سنڌ جهڙي نهايت پسمانده سماج ۾! سياست ۾ هاڻي اها روايت ۽ هو نسل ختم ٿيندو وڃي. هونئن بہ رسول بخش پليجو رڳو ادبي ۽ سياسي طور تخليقڪار ناهي پر هو جديد روين جو بہ تخليقڪار آهي. تخليق رڳو ادب ۽ فن ۾ نہ ٿيندي آهي. تخليقيت جو دائرو تہ ڪائناتگير ٿي سگهي ٿو.

(2) رسول بخش پليجي جا سياسي ڪارناما:

سياست جو نئون تصور ۽ رويو متعارف ڪرائڻ:

پليجي صاحب سان منهنجي ويجهڙائي ڪي ارڙنهن سالن کان مٿي وقت گذري چڪو آهي. ابتدائي سالن جو گهڻو وقت مان ان راءِ جو هوندو هوس تہ هو بنيادي طور اديب ۽ مفڪر آهي ۽ سياست سندس بنيادي ترجيح ناهي پر هن جي شخصيت، سوچ، فڪر ۽ روين توڙي ترجيحن جو اونهو اڀياس ڪرڻ کان پوءِ مون کي پنهنجي پهرين راءِ درست نہ لڳي. هو نہ تہ روايتي دانشور ۽ اديب آهي ۽ نہ وري روايتي سياستدان. مون نهايت باريڪ بينيءَ سان اڀياس ڪرڻ کانپوءِ اهو نتيجو ڪڍيو آهي تہ هو سياست، ادب، فن توڙي علم کي بذات خود مقصد ۽ منزل نہ پر هڪ نئين انسان ۽ نئين انصاف پريي حُسناڪ سماج جي تعمير لاءِ ”ذريعا“ سمجهي ٿو. اها نئين اڏاوت جنهن کي هو ”انقلاب“ سڏي ٿو. رسول بخش پليجي لاءِ انقلاب جو مطلب ڪا نئين حڪومت قائم ڪرڻ ناهي يا رڳو اقتدار تي قبضو ڪرڻ ناهي، هو انقلاب جو هڪ همہ گير ۽ اونهو توڙي متحرڪ تصور رکي ٿو. هو سياست ۾ ادب، شاعري، علمءِ فن کي جاءِ ڏيڻ چاهي ٿو، چاڪاڻ تہ بي صورت ۾ سياست بي روح، عوام دشمن، رجعت پسند، بدبودار ۽ چسي ٿي پوندي. جنهن سياست ۾ علم ۽ ادراڪ جي گهرائي نہ هوندي، جنهن سياست ۾ خواب ۽ آدرش نہ هوندا، جنهن سياست ۾ عوامي ثقافتي رنگ نہ هوندو، جنهن سياست ۾ ڪتاب هڪ علامت نہ هوندو، جنهن سياست ۾ ادب ۽ شاعريءَ جو جوهر نہ هوندو، جنهن سياست ۾ رقص، ناٽڪ، موسيقي ۽ جذبن جي جماليات نہ هوندي. اها سياست عوام دشمن قوتن جي ئي ڪم جي هوندي. ساڳي طرح هو ادب ۽ فن کي سياست کان ڌار ڏسڻ نہ ٿو چاهي. جنهن ادب ۽ فن ۾ حق ۽ سچ جي ڳالهہ نہ هوندي، جيڪو ادب ۽ فن مظلوم ۽ حق جو طرفدار ناهي، جيڪو ادب ۽ فن عوام جي ويري قوتن ۽ مفادن جي تصوراتي ۽ ثقافتي روين جي نظام تي سنڌائتا وار نہ ٿو ڪري، جيڪو ادب ۽ فن عوام جي جذبن جي حسناڪيءَ جو ترجمان ناهي، جيڪو ادب ۽ فن عوام خلاف آپريٽ ڪندڙ تصورن، قدرن، روين، مفادن ۽ قوتن، نظامن ۽ عقيدن جي تاجي پيٽي جا بکيا نہ ٿو اڌيڙي، جيڪو ادب ۽ فن عوام جي زنده دليءَ، بهادر جذبن جي

پاڪيزگيءَ، رومانس، حسرتن، المين، ڏکن، خوشين ۽ خوابن جي ترجماني نہ ٿو ڪري، اهو بہ پس و پيش ان جي ويري قوتن جي مفادن جي Status Quo جي ڪم اچي ٿو. رسول بخش پليجي جو فڪري ۽ روحاني تعلق علم، ادب، فن، فڪر ۽ عمل جي ان قبيلي سان آهي، جيڪو رڳو دنيا کي سمجهڻ ۽ ان جي علمي يا ادبي اظهار کي ڪافي نہ ٿو سمجهي. هو تاريخ جي ان قبيلي جو تسلسل آهي، جيڪو دنيا کي بدلائڻ کي وڏي ڳالهہ سمجهي ٿو ۽ رڳو بدلائڻ جي خواهش کي وڏي ڳالهہ نہ ٿو سمجهي پر ان لاءِ پنهنجن سمورن ذهني، فڪري، علمي، سماجي، سياسي، تخليقي ۽ روحاني وسيلن سان مسلسل جدوجهد ڪرڻ کي دنيا تي ڪو احسان نہ پر پنهنجي معمول جي فرض ادائيگي سمجهي ٿو ۽ اها جدوجهد اڪيلي سر بہ ڀرپور نتيجا ڏئي نہ ٿي سگهي. هو سياست کي ان همہ گير جدوجهد لاءِ ساٿ کي منظم ڪرڻ جو ذريعو سمجهي ٿو. لطيف سائين چيو آهي:

هيڪِليُون هَلَنِ جي، سي تاڪُنِ سَندي ٽُوڙِ،
اِي اَهُڪي پُوڙِ، سوُنهَن رِءَ نہ سُٽرِي.

(لطيف)

رسول بخش پليجي پنهنجي شعوري اوسر جي هڪ ڏاڪي تي اهو چڱيءَ طرح محسوس ڪري ۽ سمجهي ورتو هو تہ اهو طويل سفر ساٿ ڪانسواءِ سولو نہ آهي. هن سمجهي ورتو هو تہ سنڌ کي هڪ اهڙي منظم سگهاري پارٽيءَ جي ضرورت آهي، جيڪا روايتي سياست جو ڪاچ نہ ٻڌجي، جيڪا وڏيرن ۽ اسٽيبلشمينٽ جي مفادن جي مطيع نہ هجي، جيڪا عوام پرستيءَ ۽ قومپرستيءَ جي ڪوڙي ڏيکاءُ جو شڪار بہ نہ ٿئي پر جيڪا عوام جي ڏاڪي بہ ڏاڪي تربيت ڪري ۽ قومي مفادن لاءِ هڪ منظم اداري طور ڪم ڪري. عوامي تحريڪ ان ئي سوچ جي سفر جو عملي روپ آهي، جنهن کي بيشڪ سنڌي سماج جو هڪ سگهارو سياسي ادارو سڏي سگهجي ٿو. سندس ئي چواڻي تہ عوامي تحريڪ سنڌ کي جيڪي فائدا ڏنا اهي تہ پنهنجي جاءِ تي پر ان گذريل ٽن ڏهاڪن کان سنڌ جا جيڪي نقصان گهٽايا آهن، انهن جو ڪاٿو لڳائڻ تي بہ تحقيق ٿيڻ گهرجي. ان ڪري وڏي ۽ جائز اعتماد سان چئي سگهجي ٿو تہ رسول بخش پليجي جو هڪ وڏو سياسي ڪارنامو هڪ نئين قسم جي سياست، سياسي رويو ۽ سياسي ڪلچر متعارف ڪرائڻ آهي.

ان سياست جو هڪ Case Study طور اڀياس ڪري سگهجي ٿو ۽ ڪرڻ بہ گهرجي.

عوامي جدوجهد جي سائنس ڪي علمي طور متعارف ڪرائڻ:

مان رسول بخش پليجي ڪي عوامي جدوجهدن جو سونهون ئي نہ پر هڪ سائنسدان سمجهندو آهيان. جيئن چرچل چيو هو تہ جنگ ايڏو حساس معاملو آهي جو اهو جرنيلن جي حوالي نہ ٿو ڪري سگهجي، تيئن عوامي جدوجهدون بہ ايڏو حساس معاملو آهن، جو انهن کي مهم جُو سوچ ۽ رويي جي حوالي نہ ٿو ڪري سگهجي. تاريخ ۾ چڱا ڀلا ڏسٽا وائسٽا ماڻهو ان ميدان تي ڏڪ کائي ويا. جدوجهد ۾ مهم جُوئي پنهنجي ذات جي ڪيفيت يا جذبي جي تسڪين جو معاملو آهي. اها جدوجهد جا گهربل نتيجا ڏئي نہ ٿي سگهي. سڀ کان وڏي ڳالهہ تہ اها گهڻو وقت جٽاءُ نہ ٿي ڪري سگهي. عوامي جدوجهدون تمام نازڪ معاملو آهن. رسول بخش پليجي عملي طور ان بن ڳالهين جو تمام گهڻو لحاظ پڻ رکيو آهي، هڪ تہ سواءِ ڪن مخصوص غير معمولي حالتن جي عوامي جدوجهد جمهوري انداز سان ۽ پرامن هئڻ گهرجي، فلسطين، ڪشمير يا هاٽي عراق يا اهڙن مخصوص مثالن جي صورتحال مختلف آهن. جڏهن پرامن جمهوري جدوجهد لاءِ بي ڪا بہ واٽ نہ ڇڏي وڃي تہ پوءِ هٿياربند يا گوريلا جنگ اٽڪر ٿي پوي ٿي، پر جن حالتن ۾ پرامن جمهوري جدوجهد لاءِ ميدان سازگار هجي ٿو، اتي حڪمت عمليءَ جي لحاظ کان اها هڪ بهتر ۽ وڌيڪ جٽادار واٽ آهي، جنهن مان نسبتن وڌيڪ گهربل نتيجا ملي سگهن ٿا. چاڪاڻ تہ هڪ تہ اها جٽادار آهي، ڏکهو هلي سگهي ٿي ۽ ٻيو تہ ان ۾ وسيع تر عوام جي عملي شرڪت جا وڌيڪ امڪان هوندا آهن. مهم جوئيءَ سان وقتي طور تڪڙا چال ڏئي سگهجن ٿا ۽ ڪي عارضي نتيجا بہ حاصل ڪري سگهجن ٿا پر ان سان جدوجهد تسلسل سان اڳتي نہ ٿي وجي سگهي، سواءِ اتي جتي عوام وٽ مهم جوئيءَ کان سواءِ ٻي ڪا بہ واٽ نہ هوندي آهي. ان ڪري ڪن مخصوص حالتن کانسواءِ عوامي جدوجهد جو پرامن جمهوري انداز ئي جٽادار آهي ۽ دشمن کي ڏاڪي بہ ڏاڪي ويهاري سگهي ٿو.

عوامي جدوجهد جي حوالي سان پليجي صاحب جو ٻيو اصول اهو رهيو آهي تہ جدوجهد جا فارم عوام جي سياسي سگهہ ۽ تربيت جي ڏاڪي سان نهڪندڙ هجن. جي عوام جي سگهہ ۽ سمجهہ کان جدوجهد جا فارم اڳتي

وڏيل Advance هوندا، ته به جدوجهد ناڪام ويندي ۽ جي جدوجهد جا فارم عوام جي سمجهه ۽ سگهه کان گهٽ درجي ۽ سطح جا هوندا، تڏهن بہ جدوجهد اڳتي وڌي نہ سگهندي. ان ڪري عوامي جدوجهد جي سائنس جي لحاظ کان عوام جي سطح، سگهه ۽ جدوجهد جي فارم ۾ توازن ۽ هم آهنگي جو هجڻ نهايت ضروري آهي. گانڌيءَ جي سوچ، فڪر ۽ سياست سان ماڻهو ڪٽي ڪهڙا بہ اختلاف رکي پر ان ۾ ڪو بہ شڪ ناهي تہ عوامي جدوجهد جي حوالي سان سياستدان ئي نہ پر وڏو غير روايتي سائنسدان بہ هو. هن کي خبر هئي تہ هندستان جو عوام ڏکهي، لڳاتار ۽ گهڻن خطرن واري جدوجهد نہ ڪري سگهندو. اهو بار هڪ واپاري ۽ نفعي خور سماج جي ڪلهن کان ڳرو آهي. ان ڪري هن آزاديءَ جي جدوجهد ۾ اهڙا فارم ايجاد ڪيا جن اهنسائي طريقن، بک هڙتالن جهڙن بظاهر ننڍڙين پيش قدمين سان ڪروڙين عوام کي متحرڪ ڪري کين هڪ غير معمولي قوت ۾ تبديل ڪري ڇڏيو. ساڳيءَ طرح سنڌ ۾ پاڻيءَ جي اشو جو مثال وٺي سگهجي ٿو. سنڌ جي پاڻيءَ جي ڪيس کي عوامي سطح تي هڪ وڏو اشو بڻائڻ ۾ رسول بخش پليجي جو بنيادي ڪردار رهيو آهي. اها ڳالهه تہ سندس مخالف بہ مڃيندا. ان ۾ بہ سندس حڪمت عملي ساڳي رهي آهي. رسول بخش پليجو عوامي راءِ کي غير معمولي سياسي طاقت ۾ تبديل ڪرڻ جو وڏو هنرمند ۽ سماجي انجنيئر آهي. اڄ سنڌ جو ٻچو ٻچو پاڻيءَ جي سوال تي واضح آهي، هڪ موقف جو آهي ۽ اسلام آباد جي ارادن جي نڙيءَ ۾ ڦاٿل ڪنڊو آهي. اهڙا ٻيا انيڪ مثال ان ڏس ۾ پيش ڪري سگهجن ٿا.

حالتن سان ٺهڪندڙ درست سياسي حڪمت عمليون ناهڻ:

ٽين دنيا جي جمهوري، قومي ۽ عوامي تحريڪن جي سياسي پس ماندگيءَ جو هڪ بنيادي سبب حڪمت عملين جي سائنس (Strategy) کان اڻ واقفيت بہ آهي، حڪمت عملي جنگ، واپار توڙي سياست جي دنيا جو هڪ اثرائتو هٿيار آهي ۽ پس مانده سماجن جون اڪثر تحريڪون ايڊوانس علم ۽ هنر کان وانجهيل هونديون آهن، رسول بخش پليجي جو ڪامريڊ مائوءَ کان گهڻو متاثر هجڻ جو راز مون کي تڏهن سمجهه ۾ آيو جڏهن مون حڪمت عمليءَ کي هڪ سبجيڪٽ طور پڙهيو ۽ ان ڪانپوءِ مائوءَ کي وري پڙهيو. پليجو صاحب هڪ اعليٰ پايي جو اسٽريجسٽ آهي ۽ مائو تہ هن علم ۽ هنر جو

بادشاھ آھي. حڪمت عمليءَ جي سائنس اوائلي زماني ۾ گهڻي پاڳي جنگ ۾ ڪتب ايندي هئي ۽ جيئن تہ چيني جنگ جي فن جا هزارن سالن کان ماهر آهن، ان ڪري حڪمت عملين جو فن سندن سرشست ۾ موجود آهي، سن زوءَ کان مائوءَ تائين چين تاريخ جا عظيم ترين حڪمت عملين جا ماهر پيدا ڪيا. رسول بخش پليجي زمانا اڳ اهو سمجهي ورتو هو تہ هيءَ جنگ رڳو آدرشن، نظرين ۽ سادين خواهشن سان نہ ٿي کٽي سگهجي. حڪمران طبقن کي عوام کي دوکو ڏيڻ، سندن وسيلا ڦرڻ ۽ مٿن راڄ ڪرڻ جو توڙي طاقت جو توازن پنهنجي حق ۾ ڪرڻ جو صدين جو نہ پر هزارين سالن جو تجربو آهي، ان جي ڀيٽ ۾ سخت پسمانده، غير منظم، نبل ۽ هيٺين طبقن ۽ قومن جو تجربو رڳو ڦرجڻ، لٽجڻ، ظلم سهڻ، رضا تي راضي رهڻ ۽ خودفريب اميدن ۽ آسرن جو آهي. انڪري جيستائين اهي منظم نہ ٿيندا، طاقت ۾ تبديل نہ ٿيندا ۽ حڪمت عملين سان اڳتي نہ وڌندا تيسين، سندن قسمتن ۾ قيامتون هونديون ۽ سندن خواهشون ديواني جو خودفريب خواب هونديون. جنگ ۽ جدوجهد ۾ درست ۽ محتاط حڪمت عملين کانسواءِ سوپارو ٿيڻ تہ ڇا پر اڳتي وڌي بہ نہ ٿو سگهجي.

سنڌ جي سياست ۾ پليجي صاحب جو هڪ وڏو Contribution گذريل چئن ڏهاڪن کان سمورن حساس موقعن تي درست حڪمت عمليون ڏيڻ رهيو آهي. هي اهو ڪردار آهي جنهن کي انگريزيءَ ۾ Strategic Leadership چئبو آهي. ڪهڙي اشو کي ڪيئن ڪٽجي، اهو ڏانءُ پليجي صاحب کان سکڻ گهرجي. خاص طور تي هو موقف جي Formulations جو بادشاھ آهي، وڏيءَ هنرمنديءَ ۽ تخليقي انداز سان اهڙيون فارموليشيز ناهيندو ۽ اهي اهڙيءَ حڪمت عمليءَ سان پيش ڪندو جو ماڻهو پنهنجي ڳالهہ بہ وزنائتي انداز ۾ رکي ۽ دشمن کي دفاعي پوزيشن ۾ آڻي ڇڏي. مثال طور موجوده پاڪستان جي نفي ڪرڻ لاءِ اها فارموليشن تہ هي جناح وارو پاڪستان ناهي، اسان کي اهو گهرجي، يعني هڪ ڌڪ سان دشمن دفاعي پوزيشن ۾. ايم ڪيو ايم کي سڀ کان اڳ ۾ دهشتگرد پليجي صاحب ڪوٺيو ۽ اڄ سڄي ملڪ ۾ سندن نسبت سان اهو اصطلاح استعمال ٿئي ٿو. جنرل مشرف جي اقتدار تي قبضي جي ڪجهہ ئي مهينن ۾ هن چيو تہ هي ايم ڪيو ايم جو ماڻهو آهي، اڄ هرڪو اها ڳالهہ تسليم ڪري ٿو. هن شروع کان چيو تہ ڪرمنل ۽ پيٽي خور قومپرست تي نہ ٽا سگهن، اهي سڌي توڙي اڻ سڌيءَ ريت ڪم ايجنسين ۽ اسٽيبلشمينٽ جو

ڪندا. اڄ قومپرستيءَ جي ناليءَ ۾ سياست جي ڪرمنلائيزيشن جا نتيجا اسان جي سامهون آهن، جي غور ڪبو ته پليجي صاحب جي ٻولي به اسٽريٽجڪ آهي، هن جا محاورا، تشبيهون، استعارا، اصطلاح سڀ اسٽريٽجڪ هوندا آهن. انڌا اونڌا ويچ، صبح ٿيندو، ڌراڙن جا ڌڪ، ڳالهيون ڳنوارن جون، واٽون ويهه ٿيون، سنڌي ذات هنجن جهڙن فڪري ۽ پاليسي نوعيت جي ڪتابن جي ٻوليءَ تي غور ڪبو ته سڄي ڳوٺ پڄي پوندي. هن جي جرح، حملي، دفاع ۽ وار جو انداز اسٽريٽجڪ آهي. هن جي اسٽريٽجڪ حملي مان جيڪو بچي نڪتو سو جڻ نئون ڄائو. هن جي اڪيلي سر ايترن محاذن تي ڀرپور ۽ مسلسل جنگ ۽ جدوجهد جو راز ئي هن جو حڪمت عمليءَ جو اعلىٰ شعور ۽ هنر آهي.

هيٺين طبقي جي قيادت ڪي اڳيان آڻڻ:

سنڌ جهڙي سماج ۾ جتي سياست جي اڇي ڪاري جو مالڪ دهشتگردن، سرمائيدارن ۽ وڏيرن ڪي ٻڌايو ويو آهي، اتي عوامي تحريڪ ئي آهي، جنهن ۾ توهان ڪي ٻنهه هيٺين طبقي جا هاري ۽ محروم طبقن جا ماڻهو اڳواڻ صفن ۾ نظر ايندا. هيٺين طبقي جي مفادن جي ڳالهه ڪرڻ هڪڙي ڳالهه آهي پر ان مان سياسي قيادت پيدا ڪرڻ منهنجيءَ نظر ۾ وڏو ڪم آهي. پليجي صاحب رڳو پورهيت طبقن جي ڳالهه نظرياتي طور ڪئي ناهي پر پنهنجي سياسي زندگيءَ جو وڏو حصو انهن طبقن جي ماڻهن سان ساٿ ۾ گڏ گذاريو آهي. هو پاڻ به هڪ فڪري ۽ سياسي پورهيت آهي، هو هڪ وڏو اڳواڻ آهي پر زندگيءَ ۾ هليو هڪ ڪارڪن جيان آهي ۽ پاڻ ڪي سڏيندو به ڪارڪن آهي. مون ڏٺو آهي ته هن ڪي روحاني خوشي شهرن ۾ مڊل ڪلاس يا مٿين طبقي جي ماڻهن سان اٿڻ، ويهڻ بجاءِ ڳوٺن ۾ پورهيت طبقي سان ويهڻ، رهاڻيون ڪرڻ ۽ سنڌن ساٿ ۾ ملندي آهي. هو صرف عوام جي ڳالهه ڪندڙ دانشور يا اڳواڻ ناهي پر عوام سان حقيقي طور پيار ڪندڙ اڳواڻ آهي.

پورهيت عورتن ڪي سياست جي اڳواڻ دستي طور اڳيان آڻڻ:

منهنجيءَ نظر ۾ پليجي صاحب جي سموري زندگيءَ جي غير معمولي ڪارنامن ۾ هڪ اهم ترين ڪم پورهيت طبقي جي عورتن ڪي قومي، عوامي، جمهوري تحريڪ جي هڪ اڳواڻ دستي طور اڳيان آڻڻ آهي، هي عورتون مظلوم طبقن جي اندر وري سڀ کان مظلوم طبقو يا حصو آهن،

ان ڪري سندن خودمختياريءَ ۽ سگهاري ڪردار ڪانسواءِ مظلوم طبقن ۽ قومن جو ڇوٽڪارو عملي طور نہ تہ ممڪن آهي ۽ نہ اهو ڪا معنيٰ رکي ٿو. ٻيو تہ جنهن جدوجهد ۾ ساٿ ۾ عوام جو اڌ حصو شامل نہ هوندو ان کي نہ تہ نمائنده عوامي جدوجهد سڏي سگهجي ٿو ۽ نہ ان جي ڪا اخلاقي Legitimacy آهي. ٿيون تہ عورتن ڪانسواءِ مظلوم طبقن ۽ قومن جي قومي، جمهوري ۽ طبقاتي جدوجهد ڪنهن طور بہ ڪامياب وڃي، اهو ممڪن نہ آهي. شهري بيگمات جون سماجي تنظيمون ميڊيا يا سماجي ميدان تي اڪثر ظاهر ٿينديون آهن پر سنڌياڻي تحريڪ جهڙي پورهيت عورتن جي سگهاري ۽ بهادر سياسي تنظيم سنڌ ۾ ڇا سموري پاڪستان ۾ نظر نہ ايندي. اها تنظيم پليجي صاحب جي ئي تخليقي انقلابي ذهن ۽ فڪر جي پيداوار آهي. ڏهہ ڏهہ هزار ڳوٺاڻن ۽ پورهيت عورتن جو هڪ جهنڊي، نعري ۽ نظريي ۽ تنظيم هيٺ منظم ٿي جلسن، جلوسن ۽ لانگ مارچن ۾ شريڪ ٿيڻ اسان جهڙي سماج ۾ ڪنهن سياسي معجزي کان گهٽ نہ آهي.

(3) رسول بخش پليجي جا ادبي ۽ فني ڪارناما:

پليجي صاحب جي ادبي حيثيت سندس فڪري ۽ سياسي حيثيت جيتري ئي مٿانهين آهي. هو بنيادي طور ادب ۽ فن جي متيءَ مان ڳوهيل ماڻهو آهي، ادب هن جي هڪ ڀرپور سڃاڻپ آهي. سندس ذات ۽ اميج جو ٻيو ڪو بہ حوال ڪائنس سندس ادبي سڃاڻپ ڪسي نہ سگهيو آهي. هو سياسي ميدان تي هجي يا سماجي ۽ ذاتي زندگيءَ ۾ ادب هن جي زندگي، مسلسل انسپائريشن جو ذريعو ۽ سندس فڪر جي اڏام توڙي اندر جي اٿل جو بہ ساختہ تخليقي ذريعو آهي. پليجو صاحب ادب ۽ فن ڪانسواءِ ائين آهي، جيئن مڇي پاڻيءَ ڪانسواءِ. خاص طور تي شاعري، افسانن، ناولن، ناٽڪن ۽ تنقيد سان سندس روح جون تندون آهن ۽ ٻتيهہ دليون آهن. پليجي صاحب جي ڪا بہ محفل، ڪچهري، ڳڏجاڻي، ادب ۽ شاعري ۽ راڳ ڪانسواءِ توهان ڪي ورلي ملندي. هن جي ادبي پورهيي تي گهٽ قلم ڪنيو ويو آهي. اڃو تہ سندس ادبي ڪارنامن تي هڪ مختصر پر گهري نظر وجهون.

ادب بابت ترقي پسند نظريي کي نئين ۽ تخليقي انداز سان پيش ڪرڻ:

جنهن دور ۾ پليجي صاحب ادب جي دنيا ۾ پير پاتو تڏهن ننڍي کنڊ ۾ ترقي پسند ادبي تحريڪ پنهنجي عروج تي هئي. خاص طور تي اردو ادب ۾ ان جو اوج هو. سنڌي ادب ۾ جن چند آڳرين تي ڳڻڻ جيترن ادبي اسڪالرن ۽ اديبن ترقي پسند فڪر کي نئين سر متعارف ڪرايو، انهن ۾ هڪ نمايان ڪردار پليجي صاحب جو بہ آهي. پنهنجي سموري افسانوي ۽ غير افسانوي ادب، سوين جا هزارين تقريرن ۽ ليڪچرس ذريعي هن ادب ۽ فن بابت پنهنجو ترقي پسند نقطہ نظر هميشہ واضح پئي ڪيو آهي. نہ رڳو هن سنڌي ادب ۾ ترقي پسند نقطہ نظر کي متعارف ڪرائڻ لاءِ جاکوڙيو پر ان کي تخليقي انداز سان پيش ڪيو.

ادب ۾ فڪري تنقيد جي روايت کي اڳتي وڌائڻ:

تنقيدي شعور انساني شعور جي سڀ کان مٿانهين صورت آهي. فلسفي ۽ سائنس جهڙا شعبا ۽ علم انسان جي تنقيدي شعور جي ئي پيداوار

آهن. اهو ساڳيو شعور جڏهن ادب جهڙي لطيف شعبي ۾ پنهنجو تخليقي اظهار ڪري ٿو تہ ان ڪي ادبي تنقيد چيو ويندو آهي. انساني فڪر جي تاريخ ۾ ارسطوءَ کي ادبي تنقيد جو ابو سڏيو ويندو آهي، جنهن ادب جي پرک بابت ”بوطيقا“ جهڙو شاهڪار ڪتاب لکيو. ان ڪانپوءِ جيئن جيئن انسان جو علم، تجربو، ادراڪ، ڏاهپ اسري آهي، تيئن تيئن انسان جي پرک جي اک جي زاوين جو دائرو وسيع ٿيندو ويو آهي. اها ساڳي وسعت ادبي تنقيد جي ميدان ۾ بہ آئي آهي، اڄ ادبي تنقيد جي ڪيترن ئي زاوين جي مختلف حوالن سان درجہ بندي ڪئي وئي آهي، ادب جي لسانياتي تنقيد، سماجي تنقيد، جمالياتي تنقيد، سياسي تنقيد، فني تنقيد، فڪري تنقيد وغيره. ادبي تنقيد جي انهن سمورين ڌارائن ۾ فڪري تنقيد دراصل ادب جي قدرن، تصورن، نظرين ۽ فلاسافيڪل بنيادن جي پرک ڪري ٿي. سنڌي ادب ۾ فڪري تنقيد جي روايت مختلف حوالن سان اڳ بہ هئي پر ان روايت ڪي بلوغت تي جيڪو نقاد وٺي آيو، اهو رسول بخش پليجو هو. اجا بہ ائين ڪٿي چئجي تہ ترقي پسند نقط نظر کان سنڌي ادب ۾ فڪري تنقيد جي روايت کي پختو ڪرڻ ۾ پليجي صاحب جو ادبي ڪردار سڀن کان نمايان آهي. اچو تہ ان جي ڪجهہ مثالن تي غور ڪريون.

(الف) ورهاڱي ڪانپوءِ سنڌ ۾ ترقي پسند ادب جي جيڪا لهر ايري ان جو سنڌي ادب ۾ مهندار شيخ اياز هو. رجعت پسند اديبن ۽ شاعرن جي ٽولي سيني طرفن کان اياز تي ادبي ۽ فڪري حملا ڪرڻ شروع ڪيا تہ هن جي شاعري الحاد ۽ ڪفر جي شاعري آهي. ان ٽولي جو اصل مقصد اياز جي بهاني سموري ترقي پسند ادبي روايت کي اٿندي ئي چيپاٽي ڇڏڻ هو، جنهن لاءِ هنن وسان نہ گهٽايو. ان دور ۾ يار محمد ابن حيات پنهور ۽ مولانا غلام محمد گراميءَ کان پوءِ جنهن ادبي نقاد رجعت پسندن جي جاهلاڻي تنقيد جا بکيا اڌيڙي مٿن حتمي وار ڪيو، اهو رسول بخش پليجو هو. وڏيءَ علميت، اٿاهہ ادبي ادراڪ ۽ فڪري گهرائيءَ سان لکيل هن جي شاهڪار ڪتاب ”انڌا اونڌا ويچ“ کي سنڌي ادب ۾ جڻ تہ هڪ ڪلاسڪ جو درجو حاصل آهي. ”انڌا اونڌا ويچ“ رجعت پسندن کي ادب ۾ فڪري طور گوڏن ڀر ويهاري ڇڏيو. سنڌي ادب ۾ رجعت پسند ٽولو، ”انڌا اونڌا ويچ“ ڪانپوءِ چڙهيو ئي ڪو نہ.

(ب) سٺ جي ڏهاڪي ۾ ساڳيو رجعت پسند ٽولو ”پيغام لطيف“ ۽ ”جيئن ڏٺو آهه مون“ جهڙا ڪتاب لکڻ سبب سائين جي ايم سيد تي ڏمرجي پيو. سڄيءَ سنڌ ۾ وٽي سندس خلاف فڪري طور محاذ کڙو ڪيائون ته سيد ڪافر ۽ ملحد آهي. اڪيچار پمفليٽ ۽ مضمون لکيا ويا. ان حساس موقعي تي به رسول بخش پليجي جي اندر جو ڪميٽيڊ فڪري نقاد هو، جنهن اڳتي وڌي ان ساڳئي ٽولي جا عملي ۽ فڪري طور ڏند ڪٽا ڪيا. هن سيد جي فڪري بچاءُ ۾ مضمون لکي رجعت پسند ٽولي کي ڪاپاري ڌڪ هنيو. مون کي پليجي صاحب پاڻ ٻڌايو ته جڏهن سيد اهو مضمون پڙهيو هو ته ڪيس نراڙ تي چمي ڏئي چڻ ته پنهنجو خراج تحسين پيش ڪيو هو. ان دور جون لکڻيون ۽ جهونا دانشور اها ساک ڏيندا ته رسول بخش پليجو ان دور ۾ سنڌي ادب توڙي سياست ۾ ترقي پسندن جي فڪري ڍال بڻيل هو.

(پ) ستر ۽ اَسيءَ جو ڏهاڪو سنڌي ادب ۾ وري نوان چئلينج کڻي آيو، ٻي مهاڀاري لڙائيءَ ڪانپوءِ مغربي دنيا ۾ جيڪو خوف، احساساتي ويڳاڻپ، بي يقينيءَ جو ماحول جڙيو، ان ادب ۾ به بي معنويت، بي مقصديت ۽ فڪري وائڙائپ جي هڪ لهر آندي. دلچسپ ڳالهه ته ان ادبي ۽ فڪري وائڙائپ کي ”جدت“ جو نالو ڏنو ويو. ان ادب جو ڪارج سواءِ ان جي ٻيو ڪجهه به نه هو ته عوام کي ٻتال ڪجي، ماڻهوءَ جي زندگيءَ جا حُسناڪين ۽ جستجوءَ مان ويساهه کڻائجي، آدرشن ۽ انساني قدرن جي نفي ڪجي، زندگيءَ بدران موت کي رومانيت جو رنگ ڏجي، جدوجهد بدران فرار جي وڪالت ڪجي، اميد بدران اويساهيءَ، قنوطيت ۽ مايوسين جا مانارا ناهجن. ظاهر آهي ته ڦورو، ظالم ۽ حڪمران طبقا ته ان لاڙ جو اثر قبول ڪندا ڪو نه، جو نه هنن وٽ ان لاءِ وقت آهي ۽ نه سندن احساس اهڙا تي سگهن ٿا، جڏهن اختيار، اقتدار، وسيلا ۽ حاڪميت سڀ وٽن آهن، ته پوءِ ڇا لاءِ مايوس ٿيندا ۽ اويساهيءَ جي خودفريبي ڪندا! ڏئي وٽي اهو ادب عوام جو سِر رُلائيندو ۽ حڪمران طبقن جي ناجائز حاڪميت ۽ ڦرلٽ جي Status Quo کي سگهه بخشيندو. جي عوام سجاڳ نه هجي، باشعور ۽ زنده ضمير نه هجي، منظم ۽ بهادر نه هجي، پراميد ۽ جدوجهد جي ميدان تي نه هجي، صحيح_تصورن، خيالن ۽ نظرين سان هٿياربند نه ڪجي، اتساهيندڙ ۽ تخليقي احساس رکندڙ نه هجي، بااعتماد ۽ سگهارو نه هجي، جهالت ۾ ٻڏل ۽ رضا تي راضي هجي، مايوس، وائڙو ۽ ٻتال هجي ته پوءِ حڪمران طبقن کي ٻيو ڇا گهرجي؟ ۽ جي اهو ”نيڪ“ ڪم ادب

ڪان وٺي سگهجي تہ پوءِ ڪين ڪهڙي لهر ڪهڙو لوڏو؟ ستر ۽ اَسيءَ جي ڏهاڪن ۾ ادب جي ناليءِ ۾ ان زهريلي روش ڪي جديد ادب سڏيو ويو ۽ اهڙا لاڙا سنڌي ادب ۾ بہ گهڙي آيا، جيڪو ٿي گهران رنو سو جديد اديب ٿي سڏيو ويو. جنهن اديب جي ڪهاڻين، افسانن، ناولن، مضمونن، شعرن ۾ جيتري مايوسي، فراريت، بي يقيني، قنوطيت ۽ زندگيءَ مان ويساهہ ڪٽائڻ جي روش وڌيڪ، اهو اترو وڏو جديد اديب ۽ شاعر ٿي سمجهيو ويو. اهڙي نازڪ دور ۾ هڪ دفعو وري اهو رسول بخش پليجي جو قلم هو، جنهن سنڌي ادب ۾ ”سنڌي ذات هنجن“، جهڙو بيو شاهڪار ڪتاب لکيو. سائين محمد ابراهيم جويي انهيءَ ڪتاب جي مهاڳ ۾ هن ڪي نثر جو لطيف ۽ سنڌي ادب جو ترگنيف ڪوٺيو. سنڌي ذات هنجن، ادبي تنقيد ۽ پرک جو فڪري حوالي سان پنهنجي دور جو وڏو ادبي ڪارنامو هو. پاڳواريون آهن، اهي ٻوليون جن ۾ ان معيار جا ڪتاب لکجن ۽ شايع ٿين ٿا. جيتوڻيڪ اهو ڪتاب ”جديديت“ وارن حلقن ۾ سخت تڪراري بہ بڻيو، جيڪو بنهہ اڻٽر هو، پر ان ڪتاب پنهنجي دور تي ادبي ۽ فڪري حوالي سان غير معمولي اثر ڇڏيا. هونئن بہ ادبي تنقيد جو ڪتاب تہ لکبو ئي تڪرارن جي حوالي سان آهي، ان ڪري اهو ٻنهي ڌرين لاءِ قبوليت جوڳو تہ ٿي سگهي نہ ٿو. اهڙي ادب جو رجحان سنڌي ادب ۾ سنڌ سان گڏ هند ۾ هو. اسان جي دوست شيام جئہ سنگهاڻي جي ڪتاب ”ڪندهر“ تي پليجي صاحب جي تنقيد هڪ الڳ شاهڪار آهي. پليجي صاحب ادب جي نالي ۾ بدحواسيءَ جي ان لهر جو فڪري ڇيد ڪري ان جا بنياد لوڏي ڇڏيا. سنڌي ادب ۾ اهو رجحان وري ان اعتماد ۽ فخر سان ڪَرُ ڪڍي نہ سگهيو.

(ت) پليجو صاحب ادبي، فڪري، سياسي ۽ علمي معاملن ۾ ذاتي لاڳاپن ڪي ڪڏهن بہ خاطر ۾ نہ آڻيندو آهي. شيخ اياز جنهن جو ادبي طور سڄي زندگي پليجي صاحب دفاع ڪيو، اهو جڏهن پنهنجي آخري دور ۾ وڃي عقيدت پرستي ۽ اوهام پرستيءَ جي کن ۾ ڪريو تہ سنڌس زوال تي پهرين فڪري آگر رسول بخش پليجي ڪنئي. حالانڪہ اياز بابت اهڙن خدشن جو اظهار پليجو صاحب پنهنجي ڪوٽ لکپت جي ڊائريءَ ۾ اَسِي جي ڏهاڪي ۾ اڳ ئي ڪري چڪو هو. هن اياز جي فڪري زوال ۽ ٻوليءَ جي ڪمزورين توڙي فني طرح تنقيد جي حوالي سان ڪيترائي مضمون لکيا، جيڪي اخبارن ۽ رسالن ۾ شايع ٿيا. اياز صاحب جا عقيدي پرست ادبي مُريد مٿس مچرجي پيا پر هن هميشہ جيان ڪو بہ ناجائز دٻاءُ قبول نہ ڪيو ۽ پنهنجي ڳالهہ رڪارڊ تي

آندي. ادب ۾ تقليد تخليق جو موت آهي ۽ تنقيدي شعور تقليد جو ويري آهي. پليجي صاحب جا ادبي تنقيدي مضمون هڪ دفعو وري ادبي ۽ فڪري حلقن ۾ وڏي بحث جو موضوع ۽ فڪري تحريڪ جو سبب بڻيا ۽ اهو ئي فڪري تنقيد جو وڏي ۾ وڏو ڪارج آهي.

تخليقي ۽ وڍ وجهندڙ ٻوليءَ جو لهجو تخليق ڪرڻ:

رسول بخش پليجي جا تخليقي ڪارناما رڳو ڪهاڻين، افسانن، مضمونن ۽ سياسي فڪر تائين محدود ناهن، هو پنهنجي هر رنگ ۾ هڪ غير معمولي تخليقي ماڻهو آهي. ادب توڙي سياست ۾ رسول بخش پليجي پنهنجي فڪرانگيز ٻوليءَ جو هڪ نرالو لهجو ۽ اسلوب تخليق ڪيو. پليجي صاحب جي لکڻين توڙي گفتگو ۾ هن جو ڏڪشن هن جو پنهنجو تخليق ڪيل آهي. هن جي ڪنهن لکڻيءَ تي سندس نالو نہ بہ هجي پر ماڻهو پڙهي سمجهي ويندو تہ اهو قلم رسول بخش پليجي جو آهي. هن جي ٻوليءَ ۾ توهان کي هر جاءِ تي نوان نوان اصطلاح ملندا، جيڪي خاص طور هن جي تخليق هوندا آهن. هن جون تشبيهون، استعارا، اشارا، اصطلاح نہ رڳو نِبار ۽ پنهنجا تخليق ڪيل هوندا آهن پر انهن جو استعمال بہ نرالو ۽ منفرد هوندو آهي ۽ اهي سڀ شيون گڏجي هن وٽ ٻوليءَ جو هڪ نئون لهجو تخليق ڪن ٿا. تنقيد ۾ هن جي ٻولي ٻنهي ڪاٽ واري ۽ وَڍَ وجهندڙ هوندي آهي. هو ٻوليءَ سان دشمن کي زخمي نہ ڪندو آهي، قاتلاڻو حملو ڪندو آهي. هن جي ٻوليءَ جي ضرب مان ڪو بچي ويو تہ جڻ نئون ڄائو. هن وٽ توهان کي Status Quo جي وچٽري، ڦڪي، سرد ۽ جهيڻي ٻولي نہ ملندي. ٻولي پليجي صاحب وٽ هڪ ثقافتي ۽ سماجي هٿيار آهي، جنهن جو هن هميشہ بي خوفيءَ سان استعمال ڪيو آهي. هن کي جيتري هن نظام ڪان، ان جي ڪوڙهيل قدرن سان، پس مانده تصورن ۽ روين سان، ڦورو ۽ ظالم طبقن سان، سندن حاڪميت، برتريءَ ۽ ناجائز مفادن سان شديد نفرت آهي، سندس ٻولي ان نفرت جو تخليقي اظهار آهي. نفرت پنهنجو تخليقي اظهار ٻوليءَ ۾ ڪيئن ڪري سگهي ٿي، ان جو هڪ زنده مثال رسول بخش پليجي جي ٻولي آهي. جيئن هو پاڻ مصلحت ۽ Compromise نہ ڪندو آهي، تيئن هن جي ٻولي بہ هن جيان هنيلي ۽ تلوار جي تکي ڌار جيان تيز هوندي آهي. ٻولي بہ دراصل ماڻهوءَ جي اندر، سندس فڪر جي گهرائي ۽ اڏام، سندس آدرشن، تصورن، روين، سندس محبتن ۽ نفرتن، سندس مقصدن ۽

منزلن جي ترجمان هوندي آهي. سنڌ ۾ گهڻي پاڳي مشهور قومي نعرا پليجي صاحب جا ناهيل آهن. هو نعرن ناهڻ جو بادشاهه ڪاريگر آهي. حالتن سان نهڪندڙ، دشمن جي سگهه جي ديوارن ۾ ڏار وجهندڙ نعرا ناهڻ به هڪ وڏو نازڪ ۽ تخليقي ڪم آهي. غير معمولي نعرا تاندن جيان هوندا آهن، جيڪي جتي اچلائبا آهن، اهو هنڌ سڙي رک ٿي ويندو آهي. سنڌي ٻوليءَ جي وڏي اسڪالر ڊاڪٽر الهداد ٻوهيي به پليجي صاحب جي ڪهاڻين جي ڪتاب ”پسي ڳاڙها گل“ جي مهاڳ ۾ سندس تخليقي ٻوليءَ جي وڏي واکاڻ ڪئي آهي.

لطيف شناسيءَ جو نئون بنياد وجهڻ:

لطيف سنڌي ٻوليءَ ۽ ادب جو وڏي ۾ وڏو موضوع آهي. صدين تائين ته لطيف جهالت واري عقيدي پرستيءَ جي چپ هيٺ دٻيل رهيو. لطيف هڪ مفڪر، شاعر ۽ ڏاهو رهبر آهي. ماڻهن جي گهڻائي لاءِ هڪ پير ۽ درگاهي اولياءُ هو ۽ ڪنهن حد تائين بدستور آهي. ڪيترا زمانا ته هن کي شاعر سمجهڻ به هن جي توهين سمجهي ٿي وئي. اسان جهڙن پس مانده سماجن جي اِها وڏي بدنصيبي ٿئي ٿي جو اُهي پنهنجن املهه ماڻڪن جي پرک ۽ پروڙ کان محروم رهن ٿا.

”پاڻيءَ مٿي جهوپڙا، مُورک اُڃَ مرن“

(لطيف)

لک شابسون هجن ڊاڪٽر ايچ ٽي سورلي کي جنهن لطيف کي هڪ شاعر طور ڪنيو ۽ سندس دور جي تاريخي حالتن تي لکيو. اهو لطيف جو جڻ ته پهريون تعارف هو. ان کان اڳ ٽرمپ رسالو سهيڙي چڪو هو، پر سڌيءَ طرح لطيف شناسيءَ ڏانهن پهرين وک ڊاڪٽر گربخشاڻي کنئي، جنهن لطيف کي هڪ شاعر طور متعارف ڪرائڻ جي ڪوشش ڪئي. جيتوڻيڪ اهو هڪ بنهه ابتدائي نوعيت جو ڪم هو پر بهرحال انهن مخصوص حالتن ۾ اهو هڪ وڏو ۽ غير معمولي ڪم هو، ان کان پوءِ لطيف شناسيءَ ڏانهن ٻي وک جي ايم سيد جو ڪتاب ”پيغامِ لطيف“ هو. اها پهرين ڪوشش هئي، جنهن ۾ لطيف کي سنڌ جو قومي شاعر ڪري پيش ڪيو ويو هو ۽ هن جي فڪر کي سنڌي عوام جي ٻڌي، آزاديءَ ۽ جدوجهد جو بنياد ٻڌائڻ لاءِ شعوري ڪوشش ڪئي وئي. پنهنجي دور ۾ ان ڪتاب جو وڏو اثر ٿيو ۽ گربخشاڻيءَ کانپوءِ لطيف جو ٻيو

۽ نئين انداز جو ڀرپور تعارف ٿيو. گهڻ ۾ گهڻ سنڌ جي روشن خيال عوام ۽ ادبي تـوڙي سياسي حلقـن وٽ لطيف هاٽي ڪـنهن پيـر ۽ اوليـاءَ بجاءِ هـڪ قومي شاعر، مفڪر ۽ سنڌ جي قومي وحدت جي علامت هو. پيغامِ لطيف انهـن مخصوص حالتن ۾ سنڌي ادب تـوڙي فڪـري حـوالي سان هـڪ وڏو ڪارنامو هو. جيتوڻيـڪ ان ڪانپوءِ لطيف تي مختلف حوالن سان علامہ قاضيءَ، تنوير عباسيءَ، شيخ اياز، محمد ابراهيم جويي، ڊاڪٽر بوهيي، ن م لاشاريءَ، ڊاڪٽر بلـوچ، ڊاڪـٽر الانـا ۽ ٻـين ڪيتـرن ئي عـالمن ۽ اديـبن لکيـو آهـي پـر لطيـف شناسيءَ ڏانهن ڊاڪٽر گربخشاڻي ۽ جي ايم سيد ڪانپوءِ ٿين ڀرپور فڪري وِڪَ رسول بخش پليجي ڪنئي. هن جي ادبي نقاد ۽ پارکو هـڪ نئين لطيف کي دريافت ڪيو. انقلابي جدوجهد جو فڪـري سرواڻ لطيف، عـوامي جدوجهد جو سونهون لطيف، عوام تي رحم ڪائيندڙ نہ پر عوام کي رومانويت جي سـونهن بخشيندڙ لطيف، زندگيءَ جي سمورن پاسن بابت نيون راهون ڏسيندڙ، نـوان رويا، تـصور ۽ ڪـردار تخليـق ڪنـدڙ لطيـف، زنـدگيءَ جـي سـفر جـي ”ڳجهـہ ڳجهاندر ڳالهڙين“ جا منجهيـل سـٽ سلجهائيندڙ ڏاهـو ڏاتـار لطيف. جيتوڻيـڪ هن لطيف تي لکيو گهڻ آهي پر هن جا لطيف تي سوين ليڪچر ۽ تقريـرون رڪارڊ تي محفـوظ آهـن. شيخ اياز بہ لکيـو هو تہ هو جڏهن لطيف جا بيت ۽ انهن جون سـمجهاڻيون پليجي صاحب جي زباني ٻڌندو آهي تہ هن کي ائين لڳندو آهي، ڄڻ اهي بيت هو پهريـون ڀيـرو ٻـڌي رهيـو هجـي. پليجـو صاحب سدائين مـون کي چونـدو آهـي تـہ ڪائنس لطيـف تي هـڪ پـورو ڪتـاب لکرائڻ منهنجو اولين ادبي ۽ فڪـري فرض آهـي. هو هن دور جو لطيف جي ٻوليءَ ۽ فڪـر جو وڏي ۾ وڏو پارکو ۽ شارح آهـي. اصل ۾ پليجـو صاحب بنيـادي طـور عالمي ادب ۾ شاعري جو خاص طور عالمي سطح جو ڄاڻو آهي. هن کـي سـاڳي وقت انگريزي، فارسي، هندي، سنسـڪرت، پنجابي، سرائيـڪي، پشتو ۽ اردو سنڌي ٻولين جي ڪلاسيـڪي شاعريءَ تي عبـور حاصل آهـي. شاعري هن جو خاص موضوع آهي ۽ ان جي فڪـري ۽ فني پرک هن جو پيشہ ورانـہ ڪـم رهيـو آهي. پليجي صاحب جي لطيـف شناسـي ۽ لطيف جي شاعريءَ سان بـي پناهـہ عشق جو بنيـادي سبب هن جو عـالمي شاعريءَ جي اٿاهہ ڄاڻ آهي. هو جڏهن لطيف کي انقلاب ۽ عوامي جدوجهد جي خيـال کان دنيا جو وڏي ۾ وڏو شاعر ٿو سمجهي ۽ سڏي تہ ان جو سبب هن جي شاعريءَ بابت عـالمگير ۽ اٿاهہ ڄاڻ آهي. هن جي نظر ۾ لطيف رڳو سنڌ نہ پر سموري انسانذات ۽ خاص طور ٿـين

دنيا جي مظلوم طبقن ۽ قومن جو ويجھو ۽ سونھون شاعر آھي. ھو پاڻ ڪي بہ عالمي سائنسي سماجي فڪر سان ڳنڍوڳنڍ لطيف جي فڪر جي پيداوار ڪونيندو آھي. جيئن چيو ويندو آھي تہ حضرت محمدؐ جي زندگي قرآن شريف جو عملي نمونو آھي، تيئن منھنجو اھو پختو خيال رھيو آھي تہ رسول بخش پليجي جي زندگي بہ لطيف جي شاعريءَ جي روين، تصورن ۽ قدرن جو عملي روپ آھي.

جڪرا! جيئن شال، تنھنجو ڪَنين مَدو مَ سُڻان،
جئن تو اچي ڪالَ، نالائق نوازيا.

*سنڌي ٻوليءَ ۾ سياسي ادب ڪي متانھين ڏاڪي تي وٺي وڃڻ:

جيئن ذميوار عوام دوست سياست ڪانسواءِ ڪو بہ سماج اسري ۽ اڳتي وڌي نہ ٿو سگھي، تيئن معياري، روشن خيال ۽ عوام دوست سياسي ادب ڪانسواءِ عوام ۽ ڪا بہ قوم يا معاشرو ذھني طور بالغ ٿي نہ ٿو سگھي. دنيا ۾ اعلیٰ معيار جي سياسي ادب ڪي ان ٻوليءَ ۽ سماج جي بلوغت جي نشاني سمجھيو ويندو آھي. سنڌي ٻولي پاڪستان جي ٻين ٻولين ڪان ان ميدان ۾ ڪجھہ اڳيري رھي آھي. حيدر بخش جتوئي، جي ايم سيد، محمد ابراھيم جويي ۽ علي محمد راشدي ورھاڱي ڪان اڳ ئي سياسي ادب جي ميدان ۾ قدم رکي چڪا ھئا. خاص طور تي ان دور ۾ حيدر بخش جتوئي ۽ جي ايم سيد جي لکيل سياسي پمفليٽن، مضمونن، مقالن سنڌ جي سڄاڻ حلقن ۾ سٺي مڃتا ماڻي. راشديءَ جو ”فريادِ سنڌ“ جيتوڻيڪ شروع ۾ اردو ۾ شايع ٿيو پر سٽت ئي سنڌيءَ ۾ شايع ٿيو ۽ بيحد مقبول ٿيو. سائين جويي صاحب جو شاھڪار ڪتاب Save Sindh Save the Continent ھيو تہ انگريزيءَ ۾ پر سنڌ جي خودمختياريءَ جي سوال بابت ھو ۽ ان جو مھاڳ ان زماني ۾ ئي سنڌيءَ ۾ شايع ٿيو. ان زماني ۾ فڪري سياسي ادب جا ترجما بہ سنڌي ٻوليءَ ۾ شايع ٿيڻ لڳا. برڪت علي آزاد جو پرنس پيٽرڪرو پوٽڪن جو جڳ مشھور مقالو ”نوجوانن ڏانھن“ جو سنڌي ترجمو شايع ٿيو، جنھن جو سنڌ جي سڄاڻ حلقن جي ڪيترن نسلن تي اثر رھيو. نور الدين سرڪيءَ ٽالسٽاءِ جو ”نيٺ ڇا ڪجي؟“ جو ترجمو ڪيو، جيڪو ادبي بورڊ شايع ڪيو. ائين ڪيترن ڪتابن

جا حوالي ڏئي سگهجن ٿا. رسول بخش پليجي سٺ جي ڏهاڪي ۾ لکڻ شروع ڪيو پر هو پاڻ سان گڏ پنهنجو سوچ جو انداز، لکڻ جو اسلوب ۽ سياسي توڙي فڪري روين جو ڍنگ ڪٺي آيو. جيتوڻيڪ هن سياسي ادب جي ميدان ۾ پير دير سان پاتو. اوائلي دور ۾ هن ادبي خط، تنقيدي تبصرا، ڪهاڻيون ۽ مضمون لکيا، جن جا موضوع خالص ادبي هئا. ون يونٽ جي زماني ۾ هن سياسي ادب لکڻ شروع ڪيو. مان سندس اوائلي زماني جون سياسي ۽ فڪري لکڻيون پڙهي حيران ٿيندو آهيان تہ ان زماني ۾ هن جي ٻولي، لهجو، دليل، انداز ۽ رويا ساڳيا هئا. ون يونٽ جي زماني ۾ ڇپايل اڪثر پمفليٽ پليجي صاحب جا لکيل آهن. عوامي تحريڪ جو بنياد وجهڻ ڪانپوءِ هن ”تحريڪ“ رسالو جاري ڪيو. تحريڪ رسالو سنڌي ٻوليءَ ۾ سياسي ادب جو مهندار رسالو هو. هي پنهنجي دور جو واحد رسالو هو، جيڪو سنڌ جي لکيل پڙهيل ماڻهن سان گڏ سنڌ جا سياسي شعور رکندڙ هاري بہ پڙهندا هئا. تحريڪ ۾ شايع ٿيل مواد جو ڳوٺن ۾ رکيل سياسي ڪچهرين ۾ گڏيل مطالعو ٿيندو هو. خاص طور تي تحريڪ جي سموري دور ۾ پليجي صاحب جا لکيل ايڊيٽوريل ان دور جي تاريخ جا تجزياتي ماخذ آهن، جيڪي اڳتي هلي ”ڏاراڙن جا ڏک“ ۽ ”ڳالهيون ڳنوارن جون“ جي نالي سان شايع ٿيا. انهن ڪتابن جي ٻولي، ان ۾ ڪيل تجزيا، تنقيدون، تجويز ڪيل حل ۽ سنڌ بابت Vision پليجي صاحب جي غير معمولي سياسي بصيرت جا آئينہ دار آهن. ”صبح ٿيندو“ پليجي صاحب جو اهم ترين نظرياتي سياسي ڪتاب آهي، جيڪو پڻ عوامي تحريڪ سان لاڳاپيل سياسي ڪارڪنن ۾ سياسي نصاب طور پڙهيو ويندو هو ۽ جنهن جا اڪيچار ايڊيشن ڇپرا ٿيا. ڪتابن کان علاوه پليجي صاحب جا سوين نظرياتي ۽ پاليسي سطح جا سياسي مضمون سنڌي اخبارن ۾ گذريل ويهن سالن کان لڳاتار شايع ٿيندا رهيا آهن. جن ۾ هر دور ۾ هن سنڌي عوام کي نازڪ مرحلن ۾ سجاڳ پئي ڪيو آهي ۽ سندن جدوجهد لاءِ راهون هموار پئي ڪيون آهن. جيترو سياسي ادب پليجي صاحب لکيو آهي، اوترو ۽ ان سطح جو سياسي ادب، سنڌ تہ ڇا پاڪستان ۾ ڪابي ڌر جي ڪنهن دانشور يا سياسي اڳواڻ ورلي لکيو هوندو.

(4) رسول بخش پليجي جا سماجي ڪارناما:

سماجي انقلاب سياسي ۽ معاشي انقلاب کان وڌيڪ ڏکيو ۽ پيچيده عمل آهي. ڇاڪاڻ ته سماجي رويا، قدر ۽ تصور صدين ۾ ٺهن ٿا ۽ اهي ثقافتي طور ماڻهن جي زندگيءَ جو حصو ٿي وڃن ٿا ۽ توڙي جو اهي پس و پيش عوام جي مفاد ۾ نه هوندا آهن پر ان باوجود اهي عوام جي تحت الشعور جو حصو ٿي لاشعوري طور پنهنجو سماجي اظهار ڪن ٿا. سياسي يا معاشي پسماندگيءَ جي ڀيٽ ۾ سماجي پس ماندگيءَ جون پاڙون اونهيون ۽ صدين ۾ ڪتل هجن ٿيون. ان ڪري ماڻهوءَ جي سياسي ۽ معاشي روين ۾ تبديلي، سماجي تبديليءَ جي ڀيٽ ۾ نسبتن گهٽي آسان آهي. ماڻهو آسانيءَ سان پنهنجون سياسي وفاداريون بدلائي سگهن ٿا، معاشي سرگرميون تبديل ڪري سگهن ٿا پر سولائيءَ سان پنهنجا سماجي رويا، تصور ۽ قدر نه ٿا مٽائي سگهن، ڇاڪاڻ ته گهڻي ڀاڱي اهو انفرادي مسئلو نه آهي. فرد سماجي طور نظر نه ايندڙ بندشن، رشتن، مفادن، تصورن، قدرن ۽ روين جي تاڃي پيٽي ۾ سوگهو ٿيل آهي، جنهن جو آسانيءَ سان اتان آزاد ٿيڻ ممڪن نه آهي. ان ڪري سماجي انقلاب ۽ Status Quo جي خلاف سماجي جرئت لاءِ ماڻهوءَ کي غير معمولي شعور گهرجي. سماجي روين ۽ ڍانچن جي پوري نظام ۾ بنيادي تبديلي اعليٰ درجي جي سائنسي سماجي شعور کانسواءِ ممڪن نه آهي.

حقيقت ۾ ڏٺو وڃي ته پليجي صاحب جي اهم ترين ڪارنامن ۾ هن جا سماجي ڪارناما آهن، جن کي روايتي اک ڏسي، محسوس ڪري ۽ پرکي نه ٿي سگهي. جيئن سماجي تبديلين لاءِ اعليٰ شعور گهرجي، تيئن انهن تبديلين کي سمجهڻ ۽ پرکڻ لاءِ به گهري سمجهه گهرجي. اچو ته پليجي صاحب جي حوالي سان ان جي ڪجهه مثالن تي غور ڪريون:

*انقلابيت ۽ ترقي پسنديت جو سماجي روين سان اظهار ڪرڻ:

مون پليجي صاحب سان طويل ساٿ ۾ ڪيس نهايت ويجهڙائيءَ کان ڏٺو آهي ته هو سماجي طور هن معاشري جو فرد ئي نه آهي. هن جا سماجي رويا، تصور ۽ قدر هن معاشري جي سماجي نظام جي بنهه ابتڙ آهن. رسول بخش پليجو عملي طرح پنهنجي تصور ۽ شعور جي سماج ۾ رهي ٿو. هو پاڻ چوندو آهي ته هن جي انقلابي هجڻ جو وڏو ۽ بنيادي سبب هن جي سماج جي

نظام کان اُتاهه نفرت آهي. هو پنهنجي سمورن سماجي روين ۾ هن سماج کان ڌارنه بلڪه ان جي ابتڙ ۽ هر وقت ان جي نفي ڪندي نظرايندو. هن جي انقلابيت ۽ ترقي پسنديت رڳو فڪر، ادب ۽ سياست تائين محدود نه آهي. هو ان جو اصل ۽ عملي اظهار پنهنجي سماجي روين سان ڪندو آهي. مون هن کي حقيقي طور هڪ Transform ٿيل ماڻهو محسوس ڪيو آهي. هو سماجي طور پنهنجي شعور جي روين ۽ قدرن جي دنيا ۾ رهندڙ ماڻهو آهي. ان لحاظ کان هو صحيح معنىٰ ۾ هڪ ماڊرن ماڻهو آهي. هن جي سمورين لڪٽين، تقريرن ۾ ليڪچرس ۾ سنڌ لاءِ اهڙي سماجي تبديليءَ ۽ انقلاب جا خواب نظر ايندا. پليجي صاحب جي انقلاب جو تصور بنيادي طور آهي ئي سماجي. هو زبان ۽ قلم سان جنهن ”انقلاب“ جي ڳالهه ڪري ٿو، هو عملي طور پاڻ ان جو مثالي نمونو آهي. رسول بخش پليجو هن سماج کي ايترو جلد بدلائي نه ٿو سگهي ته هي سماج به هن کي پنهنجي آڏو ڪمپرومائيز لاءِ مجبور نه ٿو ڪري سگهي. غلامين جي انيڪ دائرن ۾ مقيد هن سماج ۾ رسول بخش پليجو حقيقي معنىٰ ۾ هڪ آزاد شخص آهي ۽ اهو آزاديءَ جو ياڳ هن جي جهوليءَ ۾ هن کي هن جي غير معمولي شعور، علم، بهادريءَ ۽ ڏاهپ وڌو آهي. پليجو صاحب لطيف لاءِ به عجيب ڳالهه ڪندو آهي. هو چوندو آهي لطيف ان ڪري عظيم آهي جو هن جا سماجي رويا سنڌي سماج جي ابتڙ ۽ ان جي نفي ڪندڙ آهن. واقعي لطيف به ائين هو. نه ته ڪو به روايتي شاعر سهڻيءَ کي سُورمي ڪري پيش ڪرڻ جي جرعت نه ڪري ها. لطيف جا سمورا ڪردار پنهنجي سماج جي سماجي طور نفي ڪندڙ آهن ۽ هڪ نئين سماج لاءِ جديد روين جا بنياد وجهندڙ آهن. ان ڪري حقيقت اها آهي ته مان پليجي صاحب جي اصل انقلابيت ۽ ترقي پسنديت هن جي سماجي روين ۾ ڏسندو آهيان. سماجي انقلابيت، سياسي ۽ معاشي انقلابيت کان هزار دفعا وڌيڪ ڏکيو ۽ پيچيده ڪم آهي ۽ اهو ئي دراصل ڪنهن جي انقلابيت ۽ ترقي پسنديت جي پرک جو پيمانو به آهي.

*پنهنجي سموري خاندان کي سياست ۾ آڻڻ:

پليجو صاحب سياست بابت جيڪي تصور رکي ٿو ۽ جنهن قسم جي سياست ڪري ٿو. هن جي چوويهه ڪلاڪ اها ڪوشش هوندي آهي ته سنڌ جو ٻچو ٻچو اها سياست ڪري. هو هر وقت پنهنجي سمورن ساٿين ۽ دوستن

ڪي اتساهيندو آهي تہ اهي پنھنجي سموري خاندان کي ان سياست ۾ شامل ڪن، خاص طور تي عورتن کي. هن سڀ کان اول اهو مثال پاڻ قائم ڪيو. هو پاڻ رول ماڊل ٿيو. پليجي صاحب پنھنجي سموري خاندان کي سياست ۾ شامل ڪيو. اڪثر سياستدان چاهيندا آهن تہ سندن اولاد مراعتن لاءِ تہ سياست ۾ هجي پر جي ڏکيو وقت هجي تہ اُهي هن شعبي کان پري رهن. مون هن کي پنھنجي اولاد کي سدائين وطن دوست ۽ عوام دوست سياست لاءِ تلقين ڪندي ڏٺو آهي. هن پنھنجون پيٽون، پائٽيون، پاٽيجيون، سياست جي ميدان تي آنديون. جيجي زرينہ بلوچ سندن گهر واري آهي ۽ هن سدائين سياسي طور پليجي صاحب جو ساٿ ڏنو. ون يونٽ نافذ ٿيو تہ اختر بلوچ حيدرآباد ۾ بک هڙتال تي ويني. ان زماني ۾ ڪنھن نوجوان سنڌياڻيءَ جو بک هڙتال تي ويهڻ وڏي ڳالهہ هو. پليجي صاحب جون پيٽون آيم آر ڊيءَ ۾ جيلن ۾ ويون. هن پنھنجي پيٽن ۽ ڇوڪرين کي نہ رڳو ڳائڻ جي اجازت ڏني پر پاڻ ان لاءِ هميشہ اتساهيو ۽ هنن سدائين قومي ڪاڄن ۾ اسٽيج تي وڏي فخر سان ڳايو آهي. اهڙو مثال سنڌ تہ ڇا پاڪستان جي سياست ۾ ورلي نظر ايندو.

اعلىٰ شعور، ڪردار ۽ معيار جا نوان ماڻھو پيدا ڪرڻ:

پليجي صاحب جو هڪ غير معمولي سماجي ڪارنامو اعلىٰ شعور، ڪردار ۽ معيار جا نوان ماڻھو پيدا ڪرڻ رهيو آهي. مان هن کي هڪ مڪمل ۽ چرندڙ پرندڙ يونيورسٽي سڏيندو آهيان. ماڻھن جي تربيت ڪرڻ، ماڻھن جا رويا بدلائڻ، ڪين اڳتي وڌڻ لاءِ اتساهڻ، منجهن علم سان محبت جو جذبو پيدا ڪرڻ، ڪين روايتن سان بغاوت ڪرائڻ، ڪين جدوجهد لاءِ تيار ڪرڻ هن جو ڄڻ تہ هڪ قسم جو پيشہ ورانہ (Professional) ڪم آهي. ماڻھو هن جي ور چڙهي ۽ "بچي" نڪري، ان جا امڪان تمام گهٽ هوندا آهن. هو ماڻھوءَ کي تبديل ڪرڻ لاءِ اتساهہ جو اهڙو چار اٽندو جو ماڻھوءَ جي ڦاسڻ تي دل پئي چوندي. باقي بي عمل ماڻھو هن کي ڏسي گهٽي مٽائي ويندا آهن. رسول بخش پليجو هڪ انسان ساز فيڪٽري آهي، هو سماجي جانور کي انسان بڻائڻ جو هنر ڄاڻي ٿو. جنھن ماڻھوءَ ۾ بہ هن کي اهڙي مَٽيا ۽ چٽنگ نظر ايندي، هو ان تي وڏو پورهيو ڪندو آهي. ڪيس ڪتاب ڏيندو، ڪچهريون ڪندو، ان تي نظر رکندو، مٿس مسلسل تنقيد ڪندو، ڪيس اتساهہ ڏيندو ۽ ماڻھوءَ کي خبر ئي نہ پوندي تہ ڪو هن سان ڪا "ڪارروائي" ٿي رهي آهي. اِها خبر تہ هن پارڪوءَ ۽

ويجَ ڪي هوندي آهي تہ ماڻهوءَ کي روايتي انسان مان ڦيرائي نئون انسان ڪيئن ناهجي؟ اها خوبي مون پليجي صاحب ڪانسواءِ سائين محمد ابراهيم جويي صاحب ۾ بہ ڏٺي آهي. سنڌ جي تمام گهڻن ماڻهن جي تربيت پنيان سنڌ جي هنن ٻن ڏاهن جو هٿ رهيو آهي. ٻنهي جو طريقو پنهنجو پنهنجو آهي پر رويو ساڳيو آهي. مون پليجي صاحب کي ٻارن سان ڪلاڪن جا ڪلاڪ ويهي ڪچهريون ڪندي ڏٺو آهي. هو انساني ذهن جي تبديليءَ کي ”انقلاب“ جو وڏو ۾ وڏو ذريعو سمجهي ٿو ۽ هن سڄي ڄمار ان حوالي سان سيڙپ پڻ ڪئي آهي.

هڪ عجيب شخص:

رسول بخش پليجي جي شخصيت ۾ ڪارنامن جي انهن سمورن پاسن تي غور ڪري ماڻهو بس حيران ٿي ٿي سگهي ٿو. ڀلا ماڻهو تاج محل کي ڏسي ڇا محسوس ڪندو؟ ڪائنات جي وسعت جو تصور ڪري ڇا محسوس ڪندو؟ فطرت جي حُسناڪين ۽ گوناگونيت کي ڏسي ڇا محسوس ڪندو؟ افلاطون ۽ ارسطوءَ جي دليلن جي نظام کي ڏسي ڇا محسوس ڪندو؟ سائنس جي ڪرشمن کي ڏسي ڇا محسوس ڪندو؟ شيڪسپيئر، خيام، حافظ، روميءَ ۽ لطيف جي شاعري پڙهي ڇا محسوس ڪندو؟ ڊاونچي، مائيڪل اينجلو ۽ پڪاسو جي فني شاهڪارن کي ڏسي ڇا محسوس ڪندو؟ مارڪس، اينجلز ۽ آئن اسٽائن جي ڏاهپ کي پروڙي ڇا محسوس ڪندو؟ لتا ۽ نورجهان جا آلاپ ٻڌي ڇا محسوس ڪندو؟ ائين ئي ماڻهو هن عجيب شخص جي حياتيءَ، علم، ڏاهپ، تخليقي سگهہ، اتساهہ ۽ جدوجهد توڙي ڪارنامن کي ڏسي حيران ٿي ٿي سگهي ٿو. هو واقعي بہ هڪ عجيب غريب شخص آهي. هن جي ڪا بہ ذاتي زندگي ناهي. هن جا ڪي بہ ذاتي رشتتا ناهن، هن جا ڪي بہ ذاتي دوست ناهن، هن جون محبتون ۽ نفرتون ذاتي بنياد تي ناهن. هو آهي اڳواڻ پر هلندو ڪارڪنن وانگر، هو آهي عالم ۽ اسڪالر پر سکندو شاگردن وانگر، هو آهي هڪ جديد ترين انسان پر لڳندو ڳوٺاڻو ۽ روايتي ماڻهو، هو هوندو هجومن سان گڏ پر نظر منفرد ايندو، مايوسين جي گهيرن ۾ هلندي اتساهہ جا آبشار وهائيندو. مون سالن ٻن ڏهاڪن جي ساٿ ۾ ڪڏهن بہ ڪيس ٿڪل، مايوس، ويڳاڻو، اندر ۾ جهريل، وِرچي وينل ۽ ڪمزور نہ ڏٺو آهي. خود قياسي جو لفظ هن جي لغت ۾ ئي ڪونهي. رسول بخش پليجو سچ پچ بہ هڪ عجيب و غريب شخص آهي. هن جو فڪر، علم، ادراڪ، پورهيو ۽ پنڌ

سنڌ جي ايندڙ نسلن ۽ دورن لاءِ جڻ تہ هڪ غير معمولي سيڙپ آهي، اَمُلهہ موڙي ۽ وِٿُ آهي. اُنَ اَملهہ سيڙپ، مُوڙيءَ ۽ وِٿُ جو قدر ۽ ان جي سنڀالَ اسان جو ۽ اسان جي ايندڙ نسلن جو فرض آهي.

جڪرو جَسَ ڪرو، ٻيا مڙئي مير،

(لطيف)

اِي بُڪ ڪمپوزنگ: سڪندر علي ابڙو، قمبر علي خان

سنڌي عوامي برقي ـ ڪتاب
Sindhi Awami e-Books

وڌيڪ ڪتابن لاءِ ڪِلڪ ڪريو: http://geocities.com/sindhiawami